

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Jukić

Primerjava procesa tranzicije med Estonijo in Slovenijo

Diplomsko delo

Ljubljana 2006

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Jukić

Mentor: red. prof. dr. Mojmir MRAK

Primerjava procesa tranzicije med Estonijo in Slovenijo

Diplomsko delo

Ljubljana 2006

Primerjava procesa tranzicije med Estonijo in Slovenijo

Diplomsko delo opisuje razlike med procesoma postsocialistične tranzicije v Estoniji in Sloveniji in poskuša najti razloge zanje. V analizo je vključena zgodovinska primerjava razvoja obeh držav kot sestavnih delov Sovjetske zveze oziroma Jugoslavije in stanje ob koncu tega obdobja na gospodarskem, političnem in socialnem področju. Primerjava postsocialističnega razvoja obsega področja liberalizacije cen in trgovinskih odnosov, privatizacije, tujih neposrednih investicij, bančnega sektorja, monetarne in tečajne politike, davčnega in fiskalnega sistema ter socialne politike. Področja, kjer je prišlo do največjih razlik, so socialna, monetarna in fiskalna ter privatizacija. Analiza tranzicijskega prehoda je opravljena tudi s pomočjo modelov politične ekonomije tranzicije, ki so primerjani z dejanskim razvojem dogodkov v obeh državah.

Estonija je tranzicijske reforme izvedla hitreje, Slovenija pa je izbrala pot gradualizma v tranziciji. Na tak razvoj dogodkov je najmočnejše vplivalo stanje ob samostojnosti – tako je v Sloveniji prevladalo mnenje, da lahko hitrejši tempo reform ogrozi doseženo gospodarsko razvitost, v Estoniji pa je bila ta bojazen zaradi relativno nižje stopnje razvitosti manj prisotna.

Ključne besede: Tranzicija, Estonija, Slovenija, prehod

A comparison of the processes of transition in Estonia and Slovenia

The thesis describes the differences between the post-socialist transitions in Estonia and Slovenia and tries to find the reasons for them. The analysis includes a historical comparison of the two countries as integral parts of the Soviet Union and Yugoslavia and the political, economic and social conditions at the end of that era. The comparison of the post-socialist development encompasses the domains of price and foreign trade liberalisation, privatisation, foreign direct investment, the banking sector, the monetary and exchange rate policy, fiscal policy and social policy. The domains where policies most differed between the two countries are fiscal, monetary and social policies and privatisation. The analysis of the transition is also based on different models of the political economy of transition, which are used to describe the actual development in the two countries.

Estonia completed the transition reforms faster while Slovenia opted for a more gradual path. This difference was most influenced by the differences in the conditions upon independence. In Slovenia, the viewpoint that a faster pace of reform may endanger the rate of development already achieved prevailed while in Estonia such concerns did not exist because of low starting conditions.

Keywords: Transition, Estonia, Slovenia

1. UVOD	6
1.1 OPREDELITEV PROBLEMA IN RELEVANTNOST TEME	6
1.2 HIPOTEZE IN RAZISKOVALNA VPRAŠANJA	7
1.3 METODOLOGIJA IN STRUKTURA	7
2. KONCEPT TRANZICIJE IN TEORETIČNI MODELI	8
2.1 VRSTNI RED REFORM.....	10
2.2 POLITIČNA EKONOMIJA TRANZICIJE	13
2.2.1 <i>Disciplina in spodbujanje</i>	14
2.2.2 <i>Normativne teorije politične ekonomije reform</i>	16
2.3 VRSTE KAPITALIZMOV	17
3. POLITIČNI IN EKONOMSKI RAZVOJ ZNOTRAJ VEČNACIONALNIH DRŽAV	19
3.1 ESTONIJA V SOVJETSKI ZVEZI	19
3.2 SLOVENIJA V JUGOSLAVIJI	21
3.2.1 <i>Jugoslovanski ekonomski razvoj</i>	22
3.2.2 <i>Ustava iz leta 1974</i>	23
3.2.3 <i>Kriza in razpad Socialistične federativne republike Jugoslavije</i>	25
3.3 RAZVOJ REFORMNIH IN OSAMOSVOJITVENIH TEŽENJ	26
3.3.1 <i>Estonija</i>	26
3.3.2 <i>Slovenija</i>	28
3.4 STANJE OB SAMOSTOJNOSTI IN DEDIŠČINA SOCIALISTIČNEGA SISTEMA	30
4. PRIMERJAVA POSTSOCIALISTIČNEGA RAZVOJA ESTONIJE IN SLOVENIJE.....	33
4.1 LIBERALIZACIJA CEN.....	33
4.2 PRIVATIZACIJA IN KORPORATIVNO UPRAVLJANJE	33
4.2.1 <i>Privatizacija podjetniškega sektorja</i>	34
4.2.2 <i>Privatizacija javne infrastrukture</i>	38
4.2.3 <i>Korporativno upravljanje</i>	39
4.3 LIBERALIZACIJA TRGOVINSKIH ODNOSOV	41
4.4 TUJE NEPOSREDNE INVESTICIJE	43
4.5 BANČNI SEKTOR	45
4.5.1 <i>Slovenija</i>	46
4.6 MONETARNA IN TEČAJNA POLITIKA	48
4.7 DAVČNI SISTEM IN FISKALNA POLITIKA	50
4.8 SOCIALNA POLITIKA	55
4.8.1 <i>Pokojninski sistem</i>	59
4.8.2 <i>Podpora za nezaposlene</i>	60
4.8.3 <i>Dialog med socialnimi partnerji</i>	62

5. ZAKLJUČEK	63
5.1 HIPOTEZE IN RAZISKOVALNA VPRAŠANJA	63
5.2 PRIMERJAVA TEORETIČNIH MODELOV IN RESNIČNOSTI	67
5.3 POSLEDICE TRANZICIJSKIH IZBIR.....	69
6 SEZNAM VIROV.....	71

1. Uvod

1.1 *Opredelitev problema in relevantnost teme*

Države srednje in vzhodne Evrope so v 90-ih opravile razvoj, ki mu v zgodovini ni bilo para, torej prehod iz socialističnih sistemov v liberalne demokracije s kapitalističnim gospodarskim sistemom. Zlom socialističnega bloka in razpad večnacionalnih držav sta kljub stalnim krizam socialističnega gospodarskega sistema prišla nenadoma in države so se morale lotiti tranzicijskega prehoda. Pri tem se niso mogle nasloniti na pretekle izkušnje drugih držav, saj so bile okoliščine zgodovinsko edinstvene.

Rezultati tranzicijskega obdobja zadnjih petnajstih let so različni in odvisni od kriterijev, po katerih jo sodimo, vendar pa lahko kljub temu določimo nekaj držav, ki so vstop v Evropsko unijo pričakale v boljšem ekonomskem položaju. Posebej pogosto sta tu omenjani Estonija in Slovenija. Najbolj očitna ekonomska odlike prve je njena visoka stopnja gospodarske rasti, Slovenija pa se lahko pohvali z visokim BDP-jem na prebivalca. Primerjava tranzicijskih politik teh dveh držav bo temelj tega diplomskega dela.

Čeprav sta sedaj državi po ekonomski uspešnosti v vrhu med novimi članicami Evropske unije, sta bila njuna začetna položaja precej drugačna, kar bom podrobneje opisal v prvem delu naloge. Estonija je od obdobja vključenosti v sovjetski imperij podedovala precej slabo dediščino, saj je njen BDP na prebivalca leta 1993 znašal le 1728 USD, slovenski pa je takrat znašal 6331 USD¹. V devetdesetih je Estonija skoraj konstantno imela visoke stopnje gospodarske rasti (z izjemo konca desetletja, ko je njeno gospodarstvo prizadela ruska kriza), slovensko gospodarstvo pa je raslo ravno tako precej konstantno, a počasneje.

Slovenski pristop k tranziciji je pojmovan kot eden najbolj značilnih primerov gradualizma, torej pristopa, ki družbene stroške tranzicije zmanjšuje na račun počasnejših sprememb v gospodarstvu (Pezdir 2004). Na drugi strani je Estonija že

¹ Vir: Mrak et al., citirano po Mrak (2004: xxvi), Statistical Office of Estonia. Merjeno po menjalnem tečaju maja 2004.

v prvih nekaj letih uvedla precej reform, kot so enostranska trgovinska liberalizacija, uvedba valutnega odbora, prek katerega je Estonija vezala vrednost svoje valute na nemško marko in se odpovedala suverenosti pri določanju menjalnega tečaja s tujimi valutami, uvedba enotne davčne stopnje in privatizacija velikih podjetij.

Vstop obeh držav v Evropsko unijo 1. 5. 2004 tudi na simbolni ravni ponazarja novo obdobje za vse postsocialistične države, saj so se s tem morale prilagoditi evropskemu pravnemu in politično-ekonomskemu redu. S seboj so prinesle dediščino obdobja samostojnosti, ki bo močno vplivala na nadaljnji razvoj.

1.2 *Hipoteze in raziskovalna vprašanja*

Pri pripravi diplomskega dela me bodo zanimali odgovori na naslednja raziskovalna vprašanja in hipoteze.

- 1) Kako je na začetne razmere ob nastopu samostojnosti vplival razvoj v socialističnih multinacionalnih državah in kakšne so te razmere bile?
- 2) Avtonomnost estonskega ekonomskega in političnega sistema je bila ob koncu obdobja socializma manjša, kot je to veljalo za Slovenijo, saj je bil močnejše vpet v centralizirani sovjetski sistem.
- 3) Katera so področja, na katerih je Estonija tranzicijske reforme izpeljala hitro, Slovenija pa na gradualističen način?
- 4) Zakaj je v Sloveniji prevladal gradualizem, v Estoniji pa so reforme izpeljali hitro?

1.3 *Metodologija in struktura*

Diplomsko delo je primerjalna študija primerov izbire tranzicijskih politik Slovenije in Estonije. Za primerjavo Estonije s Slovenijo sem se odločil, ker sta si v nekaterih pogledih zelo podobni, v drugih pa zelo različni. Primerljivi sta si po velikosti in številu prebivalstev, obe sta bili v obdobju socializma del večnacionalne države, obe sta bili znotraj teh držav med najbolj razvitimi regijami in z lastno kulturo in jezikom ter obe sta imeli pomembne zgodovinske stike z zahodnoevropskimi

državami. Na drugi strani so bile gospodarske in politične okoliščine ob samostojnosti za obe državi drugačni, saj je bila Slovenija v vseh pogledih razvitejša. Pomembne razlike so nato nastale tudi pri izbiri tranzicijskih politik.

Drugo poglavje vsebuje konceptualno razjasnitev pojma tranzicija. V njem prevladuje analiza sekundarnih virov, torej monografskih publikacij in strokovnih člankov. Tretje poglavje z zgodovinsko-primerjalnega vidika najprej obravnava razvoj obeh republik v Jugoslaviji oziroma Sovjetski zvezi. V drugem delu poglavja so obravnani začetki gibanj za osamosvojitve in razvoj dogodkov do dosega samostojnosti obeh držav. Tretji del tega poglavja pa primerja dediščino obdobja socializma, ki so ju državi podedovali ob samostojnosti. Tudi v tem poglavju je pretežno uporabljena analiza sekundarnih virov. Četrto poglavje je najbolj primerjalno, saj je analiza razdeljena na različna področja tranzicije – liberalizacija cen, privatizacija, liberalizacija trgovinskih odnosov, tuje neposredne investicije, bančni sektor, monetarna in tečajna politika, davčna in fiskalna politika ter socialna politika. Za vsakega od teh področij so primerjane različne politike obeh držav in njihovi rezultati. Poleg sekundarnih virov so uporabljeni nekateri primarni viri, predvsem statistična urada Slovenije in Estonije.

Zaključno peto poglavje vsebuje odgovore na hipoteze in raziskovalna vprašanja ter primerjavo teoretičnih modelov z resničnimi poteki dogodkov.

2. Koncept tranzicije in teoretični modeli

Kot poudarja Berger (1994: 295), vsebuje tranzicija dva ločena procesa – prehod iz socializma v kapitalizem ter prehod iz totalitarizma v demokracijo. Kot prvenstveno dokazuje primer Kitajske, se ta procesa ne dogajata nujno sočasno. Kljub temu je to bilo tako v državah srednje in vzhodne Evrope, kar pomeni tudi v primerjanih državah, Sloveniji in Estoniji. Težišče tega diplomskega dela bo na primerjanju gospodarske tranzicije, politična plat pa ne bo obravnavana celovito, temveč le v luči njenih možnih vplivov na izbire tranzicijskih gospodarskih politik.

Osnovni temelji gospodarske tranzicije na gospodarskem področju, ki morajo biti za dosego konca tranzicije izpolnjeni, so stabilizacija, liberalizacija in privatizacija. Natančneje lahko naloge držav, ki stopajo na pot tranzicije, razdelimo

na ta področja: vzpostavitev domače valute, reforma finančnih institucij in praks, samoupravljanje podjetij, sprememba lastništva, sprostitev cen, fiskalna in monetarna disciplina, brezposelnost, plačna politika, tržne spodbude za investiranje, prihod tujega kapitala in liberalizacija zunanje trgovine (Shen 1994: 49).

Institucije skupine Svetovne banke so državam na začetku gospodarske tranzicije priporočale čimprejšnjo uresničitev skupka politik, za katerega je leta 1989 ekonomist John Williamson skoval izraz Washingtonski konsenz. Vključuje naslednje politike (Williamson, citirano po Kolodko 1997: 5):

1. Fiskalna disciplina,
2. usmerjanje javnih izdatkov v izobraževanje, zdravstvo in infrastrukturo,
3. davčna reforma v smeri manjših davkov, predvsem za bogatejše sloje,
4. tržno usmerjene obrestne mere,
5. konkurenčni devizni tečaji,
6. trgovinska liberalizacija,
7. odprtost za tuje neposredne investicije,
8. privatizacija državnih podjetij,
9. odstranitev zakonodaje, ki preprečuje konkurenco,
10. varstvo zasebne lastnine.

Washingtonski konsenz je nastal v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so te ukrepe institucije skupine Svetovne banke svetovale nekaterim južnoameriškim državam, prvenstveno za doseganje makroekonomske stabilnosti. Prav to je bila tudi ena najbolj perečih težav na prehodu iz socializma. Zaznamujeta jo predvsem dva simptoma: padec gospodarske proizvodnje in velika rast inflacije (Rostowski 1998: 1). Washingtonski konsenz sicer vsebuje večino potrebnih tranzicijskih reform, vendar pa je bil kritiziran zaradi ignoriranja nujnosti oblikovanja institucionalnega okolja, potrebnega za razvoj tržnega gospodarstva. Med tovrstnimi so najpomembnejše gradnja institucij, izboljšanje korporativnega upravljanja podjetij v

javnem sektorju pred privatizacijo in postopno prilagajanje vloge države na novo gospodarsko okolje v nasprotju z njenim popolnim odmikom iz gospodarskih aktivnosti (Kolodko 1999: 4)

Na podoben² način Svejnar (2002: 4) tranzicijske politike v gospodarstvu ločuje na dva tipa – prvi tip reform so vse evropske postsocialistične države opravile takoj, pri drugem pa je prišlo do velikih razlik. V prvi tip Svejnar uvršča makroekonomsko stabilizacijo, liberalizacijo cen in odpravo komunističnih institucij. V drugi tip reform spadajo tiste, katerih cilj je izgradnja institucionalnega okolja, ki lahko omogoči delujočo tržno ekonomijo.

Termin tranzicija kljub široki uporabi v novinarskem, političnim in tudi ekonomskem življenju ni natančno definiran. Pomen termina namreč ponazarja premik iz ene točke v drugo, pri čemer pa točen cilj ni popolnoma določen (Lavigne 1999: 264). Diskusija o vprašanju, kdaj je tranzicija končana, ponuja precej različnih odgovorov. Tako Lavigne (1999: 276) meni, da je pravo merilo za to članstvo v Evropski Uniji, saj ta vstop pogojuje z vzpostavitvijo delujočega tržnega gospodarstva. Gelb (Brown 1999) meni, da je tranzicije konec, ko so problemi in izzivi, s katerimi se soočajo države, podobne tistim podobno razvitih kapitalističnih držav. Svejnar (Brown 1999) postavlja dva pogoja za konec tranzicije – ukinitve centralnega planiranja in vzpostavitev učinkovitega tržnega gospodarstva. Kornai (Brown 1999) določa izpolnitev treh kriterijev kot dokaz konca tranzicije: (1) Komunistična stranka nima več monopolne moči, (2) prevladujoč delež produkcijskih sredstev je v privatni lasti in (3) trg je prevladujoč koordinator ekonomskih aktivnosti. Splošnega konsenza o tem vprašanju torej ni.

2.1 Vrstni red reform

Kljub akademskim razhajanjem o definiciji in trajanju tranzicije so bili glavni ukrepi, ki jih morajo posttranzicijske države sprejeti, nedvomni. Pomembnost ciljev, kot so liberalizacija, gospodarstva, večja učinkovitost in novo institucionalno okolje, je bila torej jasna, ne pa tudi način njihovih doseganj. Razlike v pristopih k tranziciji

² Svejnar sicer v drugi tip reform uvršča precej politik, ki so vključene tudi v washingtonskem konsenzu – privatizacija, varstvo zasebne lastnine, sprejem tržne zakonodaje.

so nastale predvsem pri izbiri tempa in vrstnega reda reform. Ključno vprašanje je bilo, kakšen naj bo vrstni red teh reform. V tem pogledu sta se izoblikovala dva nasprotujoča si pristopa, gradualizem in šok-terapija. Takoj velja poudariti, da so države v resnici izvajale politike, ki so v različnih merah kombinirale oba pristopa.

Ortodoksni pristop k tranziciji oziroma šok terapija ali veliki pok je pomenil takojšnjo aplikacijo teh ukrepov v novonastalih kapitalističnih gospodarstvih. Ime je dobil po poljskem stabilizacijskem in liberalizacijskem programu iz leta 1990. Model šok terapije predvideva hkratno uveljavitev tranzicijskih reform, saj reforme le na nekaterih področjih ne bi mogle uspeti. Ob hkratni uvedbi vseh reform bi bilo krizno obdobje najmanjše, saj bi prednosti novega gospodarskega sistema v najkrajšem možnem času izničile šok gospodarskega prestrukturiranja. Vsakršno zavlačevanje z reformami bi po tem modelu le povečevalo možnosti za špekulacije, prisvajanje državnega premoženja in korupcijo (Marangos 2003: 1-2).

Ta pristop je bil deležen mnogo kritik, saj naj bi zanemarjal medsebojno povezavo med monetarnimi in realnimi spremenljivkami in precenjeval možnosti hitre izgradnje institucionalnih temeljev, nujnih za delovanje proste ekonomije (Ellman 1997: 27). Podobno meni Kolodko (1997: 2), ki opozarja, da je za tranzicijo v tržno ekonomijo nujno ustrezno institucionalno okolje. Dodaja, da je stališče, da je mogoče tržno ekonomijo uvesti s šok terapijo, povzročilo več škode kot koristi. Na drugi strani Marangos (2003) ugotavlja, da je potrebno negativne posledice tako imenovanih šok terapij prej pripisati temu, da so bile v resničnosti reforme izvedene prepočasi in na gradualističen način.

Na drugi strani pojmovne binarne klasifikacije izbire tranzicijskih politik je gradualizem. Ta pristop lahko definiramo kot izbiranje časovnega razporeda izvajanja tranzicijskih politik na način, pri katerem je minimiziranje družbenih stroškov pomembnejše od hitrega doseganja tranzicijskih ciljev (Pezdir 2004). Njegovi zagovorniki kot njegovo največjo prednost navajajo zgoraj omenjeno kritiko šok-terapije, da ne upošteva nujnosti predhodne izgradnje ustreznih tržnih institucij ter širših kulturnih, političnih in družbenih dejavnikov.

Zaradi kompleksnosti družbenega dogajanja, kar še posebej drži za obdobje, ko so države stopale na pot tranzicije, v praksi ni mogoče natančno opredeliti, kakšen

bi bil popolnoma gradualističen pristop ali pa njegovo nasprotje, šok-terapija. Vse države so namreč vsaj na nekaterih področjih uporabljale pristope, ki bi jih lahko uvrstili v drugo kategorije kot na večini drugih (Portes, citirano po Ellman 1997: 28). Tako Stiglitz opozarja, da se je diskusija o dveh pristopih k tranziciji odvijala predvsem na idejni ravni. Značilnosti te diskusije je predstavil shematično:

Tabela 1: Pojemovne razlike med gradualizmom in šok-terapijo po Stiglitzu

	Šok terapija	Gradualizem
Kontinuiteta ali prelom	Prelom oziroma šok. Nadomestiti staro družbeno strukturo z novo.	Postopne spremembe. Ohranjevati družbeni kapital, ki se ga ne da lahko obnoviti.
Vloga začetnih pogojev	Nov ekonomski red je najboljši. Kar je bilo prej, je treba zanemariti	Postopne spremembe, ki morajo upoštevati začetne pogoje.
Vloga znanja	Poudarja globalno znanje o tem, kaj mora nastati.	Poudarja lokalno praktično znanje, ki se ga ne da aplicirati na globalni ravni.
Stališče do vedenja	Vedeti, kaj počneš.	Vedeti, da ne veš, kaj počneš.
Metafora brezna	Preskočiti brezno.	Graditi most čez brezno.
Metafora o popravilu ladje	Popravilo ladje na suhem, kjer nanjo ne vplivajo pogoji na morju.	Popravilo ladje na morju. Spremembe se začnejo z obstoječega stanja.

Vir: Stiglitz (1999: 23)

Kritiki gradualizma najpogosteje izpostavljajo, da je lahko gradualizem tudi izgovor za preračunljivo zavlačevanje neprijetnih reform (Ellman 1997: 28). Nosilci reform se namreč pogosto tudi tisti, ki jim lahko posledice škodujejo. Politiki lahko ob

prevelikem družbenem šoku utrpijo poraz na volitvah, kar pa je le najbolj očitna povezava. Gradualizem je lahko tudi posledica velikega vpliva, ki ga imajo skupine, ki bi jih lahko odločnejši ukrepi prizadeli, na izbiro politik. Zaradi podobnih razlogov Rostowski (1998: 7) kritizira gradualistični pristop k umirjanju inflacije. Zagovorniki gradualističnega pristopa namreč menijo, da odločni ukrepi monetarne in fiskalne politike ne zadostujejo za doseg tega cilja, če prej ni zgrajen učinkovit institucionalni okvir. Avtor pa na drugi strani zagovarja, da mora biti makroekonomska stabilizacija končana, preden se nadaljujejo strukturne in institucionalne reforme, saj se s tem zada potreben udarec omenjenim skupinam, ki reformam nasprotujejo, saj jim status quo koristi.

V drugi polovici devetdesetih se je izoblikovala nova konvencionalna modrost, ki prepozna slabosti in prednosti obeh pristopov k tranziciji. Ne zagovarja več takojšnje in brezpogojne privatizacije in vzpostavitve pozitivne realne obrestne mere. Prepozna tudi pomembnost učinkovite javne administracije in podjetniškega vodenja, učinkovitega in solventnega bančnega sistema, vzpostavitve novih podjetij, pogojno uporabnost zmerne carinske zaščite ter pomembnost javnih dobrin. Vendar pa še naprej poudarja pomembnost fiskalne discipline, hitre cenovne in trgovinske liberalizacije ter hitrega znižanja inflacije (Ellman 1997: 29).

V nadaljevanju so obravnavani nekateri modeli politične ekonomije tranzicije, ki bodo v zaključku uporabljeni za analizo tranzicijskih politik in okoliščin v Estoniji in Sloveniji. Poglavje 2.3 je namenjeno modelu primerjalne politične ekonomije, ki obravnava vrste kapitalizmov. Čeprav se ne ukvarja neposredno s tranzicijo, je z obravnavno temo kljub temu povezan, saj ponuja mogoče razloge za razlike med državama.

2.2 *Politična ekonomija tranzicije*

Tranzicijski prehod je povezan s številnimi družbeni stroški, saj gre za veliko spremembo v strukturi gospodarskega, pravnega in političnega sistema. Gospodarstva novoustanovljenih držav niso bila prilagojena zahtevam konkurenčnega kapitalističnega sistema, temveč planskemu centraliziranemu gospodarstvu, ki je temeljilo na cenemem dostopu do glavnih energentov. Zunanja liberalizacija je kmalu pokazala, da določeni sektorji gospodarstva v pogojih tržne

enakosti niso konkurenčni. Za večjo gospodarsko rast je bilo nujno, da se ti sektorji skrčijo na tržno sprejemljivo raven, kar lahko sprosti delovno silo za nova podjetja, ki so lahko generatorji nove rasti. Državna pomoč starim in nekonkurenčnim podjetjem je nespametna poteza, saj to zahteva več družbenih sredstev, kot jih ustvari. Pred državami sta bila tako dva izziva: (1) Vsiliti tržno disciplino starim podjetjem, da se bodo ta odločila za restrukturiranje in poslovanje pod tržnimi pogoji oziroma v nasprotnem primeru prenehala poslovati in (2) spodbujati nastanek novih podjetij, ki so zmožna obstajati v novem tržnem okolju in pri tem ne pričakovati državne podpore. To zahteva ustvarjanje novega okolja, ki je naklonjeno novim investicijam in kjer imajo podjetja motiv za novo zaposlovanje. Ukrepi, ki to omogočajo, so zmanjševanje previsokih davčnih stopenj, poenostavljanje birokratskih procedur, varovanje lastniških pravic in nudenje osnovne infrastrukture (The World Bank 2002: xvi).

2.2.1 Disciplina in spodbujanje

Študija Svetovne banke iz leta 2002 poudarja pomembnost sočasnosti obeh ukrepov, torej tako z vidika discipline kot spodbujanja. Avtorji so osnovali model treh družbenih skupin:

Tabela 2: Odnos družbenih skupin do reform po Svetovni banki (2002)

	Oligarhi in insiderji	Zaposleni v državnih podjetjih	Novi akterji
Opis	Na začetku tranzicije imajo de facto nadzor nad državnim premoženjem zaradi preteklih povezav z vladajočo elito.	Zaposleni v državnih podjetjih, ki nimajo možnosti ali interesa za samostojen vstop na trg.	Zaposleni v državnem sektorju in novi podjetniki, ki želijo postati samostojni ekonomski subjekti.
Posledice reform	Delne reforme jim prinašajo največ koristi. V povsem tržnem okolju niso uspešni.	Zaradi reform se jim položaj poslabša.	Delne reforme jih najbolj prizadanejo, saj izgubijo službo in ne morejo začeti nove. V pogoju popolnih reform so zmagovalci.
Odnos do reform	Želijo delno uresničitev reform.	Jih zavračajo.	Želijo polno uresničitev reform.

Vir: prirejeno po The World Bank 2002: 93

Avtorji študije opozarjajo na nevarnost, da prevlada prva skupina, ki zato reforme pripelje do točke, kjer maksimizirajo dobičke, nato pa jo ustavijo. Če je to pričakovan razvoj dogodkov, reform že od začetka ne bodo podpirali niti potencialni novi akterji. Po tem modelu je torej za vlade na začetku tranzicije ključno zadostiti dvema izzivoma: (1) pridobiti podporo potencialnih novih akterjev za reforme in (2) preprečiti zgodnjim zmagovalcem v tranziciji, da ustavijo tempo reform, ko še niso izpeljane do konca in si s tem z omejevanjem razvoja odprtega in konkurenčnega okolja zagotovijo prednosti iz privatizacije in liberalizacije gospodarstva.

Roland (2002: 32) navaja dva široka tokova v politični ekonomiji reform: (1) normativnega, ki se osredotoča na problem odločanja reformnih vlad, ki se soočajo z ovirami za izpeljavo reform. Pri tem predvidevajo, da imajo vlade monopol nad

kreiranjem reform. (2) Pozitivni tok politične ekonomije reform se na drugi strani osredotoča na vpliv interesnih skupin na oblikovanje reform. Podrobneje bom predstavil bolj abstraktivni normativni tok, ki bo vključen tudi v analizo v zaključku. Analiza procesa oblikovanja interesnih skupin in njihovega vpliva na oblikovanje politik, ki je temelj pozitivnega toka, bi bila preobširna za doseg tega dela.

2.2.2 Normativne teorije politične ekonomije reform

Normativni tok politične ekonomije tranzicijskih reform poudarja podobne vidike kot model avtorjev poročila Svetovne banke. Reformatorji naj bi namreč bili soočeni z dvema vrstama političnih omejitev, pred reformami (ex-ante) in po reformah (ex-post). Pri prvih gre za ovire pri nabiranju podpore za pripravo in uresničitev reform, druge pa se pojavijo po uresnitvi reform, ko so vidni rezultati. Te politične omejitve se razlikujejo le zaradi negotovosti v času začetka reform in zaradi stroškov povratnosti – to lahko povzroči nasprotovanje reformam pri javnosti, čeprav bi ravno ista javnost od njih največ pridobila. Pri oblikovanju politično sprejemljive tranzicijske poti je zato nujna razjasnitev negotovosti glede rezultatov reform. Na povečevanje ex-ante političnih omejitev vpliva tudi dejstvo, da so stroški povratnosti reforme previsoki, da bi jo lahko uresničili (Roland 2002: 31).

Po tej teoriji je torej uspešnost prvotne vpeljave reform odvisna od tega, kako zmanjšati politične omejitve ex-ante. Za to obstajajo štiri strategije (Roland 2002: 32-33):

- 1) V reformni paket vključiti transferne ukrepe za poražence od reform. Prva težava tega pristopa je, da se ti transferji financirajo iz davčnih prihodkov, ki jih je z neizkušenimi davčnimi institucijami težko zbirati. Druga težava pa je v asimetričnosti informacij o tem, kdo je v resnici poraženec v reformnem procesu in kdo bi si lahko v novih razmerah opomogel sam. Ker je ti dve kategoriji nemogoče ločevati, se mora sredstva izplačati vsem. Tretja slabost te strategije je v tem, da politični voditelji ne morejo zagotavljati, da bo pomoč trajala, saj se srečujejo z drugimi ekonomskimi in političnimi omejitvami. To lahko povzroči problem kredibilnosti pri obljubah o nadomestilih.

- 2) Reforme uresničiti le delno. Običajno gre za gradualistično strategijo, katere slabosti so manjša povečanja v učinkovitosti, lahko pride do izgube medsebojne komplementarnosti reform in ne daje jasnih signalov o tem, kakšni bodo učinki reform v prihodnosti. Na drugi strani so temu pristopu v prid manjše potrebe po kompenzacijskih transferjih, večja politična sprejemljivost zaradi manjših stroškov povrnitve in možnost postopne gradnje podpore za naslednje korake reform.
- 3) Ustvariti institucije, zadolžene za kompenzacijske transferje in s tem povečati kredibilnost obljub.
- 4) Doseči večjo sprejemljivost reform s čakanjem na poslabšanje statusa quo. To je možno doseči na dva načina – uporabo taktike 'deli in vladaj' in s pravilno izbiro vrstnega reda reform. Prva taktika pomeni sporočanje javnosti, da bo določen delež zaposlitev v vsakemu primeru potrebno prekiniti, kar poveča pripravljenost na reforme. Pravilna izbira vrstnega reda reform v tem kontekstu pomeni, da se prej izvedejo ukrepi, ki vključujejo manj družbenih stroškov oziroma poslabšajo družbeni položaj manjšemu delu javnosti. Dokler pridejo na vrsto težavnejše reforme, so stroški povrnitve v prvotno stanje že preveliki.

2.3 Vrste kapitalizmov

Hall in Soskice (2001) sta vzpostavila nov teoretični model primerjalne politične ekonomije s knjigo *Varieties of Capitalism*. Pristop nadaljuje tradicijo primerjalnih teorij, kot so modernizacijski pristop Shonfielda (1965), v sedemdesetih je bil aktualen koncept neokorporativizma, kjer so se države borile z naraščajočo inflacijo, v osemdesetih in devetdesetih pa je bil v ospredju pristop primerjanja različnih družbenih sistemov produkcije. Vrste kapitalizmov se od teh pristopov razlikuje predvsem po tem, da je v središču zanimanja obnašanje podjetij in ne koordinacija celotnega politično-ekonomskega sistema (Hall in Soskice 2001: 5). Vrste kapitalizmov torej prispeva k politični ekonomije tranzicije pomemben vidik – različne tranzicijske države se med seboj lahko razlikujejo ne le po hitrosti prehoda v

kapitalizem, temveč tudi po vrsti kapitalizma, v katerega prehajajo. Teorija je vključena v analizo v tem diplomskem delu, saj lahko ponuja razlage za razlike v tranzicijskem procesu Slovenije in Estonije.

Kriterij za konceptualizacijo različnih tipov kapitalizmov je pri tem pristopu vprašanje načina koordinacije aktivnosti podjetij v petih sferah - industrijski odnosi, poklicno izobraževanje, korporativno upravljanje, odnosi med podjetji in odnosi do lastnih zaposlenih. Teorija predvideva dva tipa kapitalizmov, med katera se uvrščajo posamezna gospodarstva – liberalno-tržna gospodarstva in koordinirano-tržna gospodarstva. V liberalno-tržnih gospodarstvih je nagnjenost podjetij k sklepanju poslovnih odnosov odvisna od načel ponudbe in povpraševanja in izračuna mejnih koristi. Na drugi strani se podjetja v koordinirano-tržnih gospodarstvih pri koordinaciji svojih aktivnosti bolj zanašajo na netržne odnose. Pri tem gre za različne poslovne mreže in večjo vlogo sodelovalnih odnosov namesto konkurenčnih. Ravnotežje v gospodarstvu se torej prej kot zaradi tržnih odnosov vzpostavi zaradi strateških interakcij med podjetji in drugimi akterji. (Hall in Soskice 2001: 7-9).

Teorija o različicah kapitalizma torej predvideva, da različni institucionalni okvirji različnih držav ustvarjajo sistematične razlike v obnašanju podjetij. Tako se na primer podjetje v Veliki Britaniji (tipično liberalno-tržno gospodarstvo) na eksterni šok bolj verjetno odzove z prenosom cen na potrošnika, s čimer ohrani dobiček, v Nemčiji (koordinirano-tržno gospodarstvo) pa bo podjetje prej žrtvovalo dobiček kot da bi izgubilo tržni delež. Podjetja ravna tako, ker je to v danih institucionalnih okvirih racionalno – britanska podjetja se lažje prilagodijo na eksterni šok z zmanjšanjem delovne sile, nemška pa lažje utrpijo kratkotrajno zmanjšanje dobička zaradi dostopa do kapitala, ki ni v tolikšni meri odvisen od aktualnih dobičkov (Hall in Soskice 2001: 17).

Veliko vlogo v teoriji ima tudi pojem komplementarnih institucionalnih odnosov. Gre za prepričanje, da določen tip odnosov v delu gospodarskega sistema deluje bolje, če isti tip prevladuje tudi drugod v tem sistemu, kar razlaga notranjo logiko razvoja sistema v določen tip (Buchen 2005: 4).

3. Politični in ekonomski razvoj znotraj večnacionalnih držav

3.1 *Estonija v Sovjetski zvezi*

Površina Republike Estonije meri 45.512 kvadratnih kilometrov, v njej pa živi 1,341,664 prebivalcev. V glavnem mestu Talinu živi približno tretjina vseh prebivalcev, okoli 450.000, večja mesta pa so še Tartu (100.000 prebivalcev), Narva (68.538 prebivalcev) in Kohtla-Järve s 50.400 prebivalci. Večinska etnična skupina so Estonci (65,3 %), Rusi (28,1 %), manj kot pet odstotkov pa je Ukrajincev, Belorusov in Fincev (The World Factbook: Estonia). Prevladujoča vera je evangeličanski protestantizem, sledi mu pravoslavlje. Estonija meji na Latvijo in Rusijo, večina njene meje pa je ob Baltskem morju.

Estonija si je izborila samostojnost leta 1920 po 15 mesecev trajajoči vojni z boljševiško Rusijo in Nemčijo. Gospodarstvo v medvojnem obdobju neodvisnosti je temeljilo na poljedelstvu, bremenili pa so ga izguba ruskega trga, plačevanje vojne odškodnine in svetovna gospodarska kriza v začetku tridesetih. Kljub temu je bil življenjski standard na podobni ravni kot na Finskem. To obdobje je bilo zaznamovano tudi s politično nestabilnostjo: parlamentarno republiko so leta 1924 poskušali uničiti komunistični revolucionarji, deset let kasneje pa je v bojazni pred zmago fašistične Lige veteranov vojne za neodvisnost državni udar izvedel Konstantin Päts, ki je vladal z dekreti do leta 1940 (U. S. Library of Congress: Estonia).

V skladu z dogovorom Ribentropp-Molotov, ki je bil podpisan avgusta leta 1939 in je razdeljeval interesne sfere med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, je slednja junija 1940 Estonijo okupirala in kmalu prek organiziranih volitev vsilila sebi naklonjeno vlado in parlament, ki je 21. julija formalno zahteval vstop v Zvezo sovjetskih socialističnih republik. Zahodne velesile niso nikoli preklicale priznanja samostojne Estonije, kar je okrepile težnje po neodvisnosti konec osemdesetih let (ibid.).

Vključenost v sovjetsko centralno-plansko gospodarstvo je povzročila veliko sprememb v Estoniji. Osnovni cilj sovjetskih oblasti je bil onemogočiti samostojnost estonskega gospodarstva in ga popolnoma vključiti v sovjetski gospodarski sistem.

Sistem centralno-planske ekonomije, v katerem je Estonija preživela pol desetletja, je bil popolnoma drugačen od zahodnega kapitalizma, ki so ga države uvedle po padcu berlinskega zidu. Njegove glavne značilnosti so bile (Sepp 1995: 11): (1) Centralno planiranje in nadzor ekonomskih aktivnosti, (2) življenjski cikel in aktivnosti podjetij so urejani administrativno in ne upoštevajo ekonomskih silnic, (3) odsotnost zasebne lastnine in vladavine prava in (4) nemonetarna narava ekonomskih transakcij.

Politika sovjetskih centralnih oblasti glede priobalnih držav je bila integrirati jih v svoj ekonomski, družbeni in ideološki sistem in jih odvrniti od usmerjenosti k zahodu oziroma neodvisnosti. Temelj te politike sta bili kolektivizacija in predvsem industrializacija.

Kolektivizacija se je odvijala v kmetijstvu. Takoj po aneksaciji leta 1940 je bila Estonija pretežno kmetijska država, novi oblastniki pa so kmetije nacionalizirali in jih združevali v velike državne obrate. Produktivnost zemljišč se je nato zmanjšala, kar je hotela Moskva rešiti z uvajanjem umetnih gnojil in industrijskih pripomočkov v kmetijstvo. Odvečno delovno silo so preusmerjali v mestna središča in jih zaposlovali v industriji (Shen 1994: 19).

Proces vsiljene industrializacije je v estonskem gospodarstvu pustil izjemno globoke posledice. Priobalne države so iz pretežno agrarnih držav z relativno visoko produktivnostjo spremenili v gospodarstva s prevladujočim industrijskim sektorjem, ki je bil ustvarjen kot del sovjetskega planskega sistema in ne v skladu z estonskimi potrebami. Zanj namreč v Estoniji ni bilo surovin, delovne sile ali povpraševanja (Shen 1994: 21). Tipičen primer takega razvoja je bilo razvijanje industrije pridobivanja nafte iz skrilavca, ki naj bi bila predvsem najpomembnejši vir energije za leningrajsko gospodarstvo (Sepp 1995:5).

Stranski učinek procesa nagle industrializacije je bil tudi velik pritok tuje delovne sile, predvsem Rusov. To je bil del ruskih prizadevanj za integracijo priobalnih držav v sovjetski sistem. Tako se je od leta 1945 do leta 1989 v Estonijo

priselilo kar pol milijona ljudi (Shen 1994: 16). Ti priseljenci so kasneje postali eden najbolj perečih političnih problemov samostojne estonske države.

Sovjetska nadvlada je bila razumljivo najmočnejša na političnem področju. Tako so vse ključne položaje v politiki zasedali člani komunistične stranke. Podobno je bilo tudi v gospodarstvu.

Pribaltske države so bile zaradi relativne ekonomske razvitosti glede na ostalo Sovjetsko zvezo za Moskvo pomemben dejavnik pri uresničevanju ciljev, ki jih je določal plan. Tako so možnosti za avtonomno odločanje podjetij močno zmanjšali, saj so ključne odločitve sprejemali v Moskvi (Panagiotou 2001: 270). Poleg tega so v podjetjih vzpostavili tudi tesen politični nadzor prek agentov KGB-ja (Shen 1994: 18).

3.2 *Slovenija v Jugoslaviji*

V obdobju med obema vojnama je bila Jugoslavija pretežno kmetijska država. Prve poskuse državnega pospeševanja industrializacije je uvedla že vlada Milana Stojadinovića v letih 1935-1938 s projektom 'nove ekonomske politike'. Po drugi svetovni vojni je na prostoru nekdanje Kraljevine Jugoslavije nastala nova država s socialističnim družbenim sistemom, povojna oblast pa je industrializacijo vzela za enega temeljev svoje ekonomske politike. Po mnenju jugoslovanske socialistične ideologije je bila edina možna razvojna pot v politično sovražnem okolju, ki želi prek gospodarskih tokov posredno vplivati tudi na ekonomski sistem, čimvečja ekonomska samostojnost. V državnih ekonomskih planih je bila tako jasno izražena želja po industrializaciji, ki bi omogočala čim večjo avtarkijo (Borak 2002: 36-37).

Drugi temelj ekonomske politike Federativne ljudske republike Jugoslavije je bilo zmanjševanje razvojnih razlik med regijami. Gospodarski prostor je bil namreč skozi njen celoten obstoj razvojno in etnično heterogen. Etnična homogenost nekdanjih jugoslovanskih republik se je proti jugu zmanjševala, tako je ob popisu leta 1981 v Sloveniji živelo 90,5% Slovencev, v Črni Gori, Srbiji in Makedoniji pa le okoli dve tretjini za tisto republiko večinskega naroda. Komunistična oblast je sicer izjavljala, da bo »v Jugoslaviji obstajalo nacionalno vprašanje toliko časa, dokler bodo obstajale neenakosti v ravneh gospodarskega razvoja« (Shoup, citirano po Borak 2002: 11). Zato je bila uradna politika »največ investirati tam, kjer je

gospodarstvo slabše razvito» (Kidrič, citirano po ibid.). Kljub tej politiki jugoslovanskim oblastem ni uspelo zmanjšati razvojnih razlik med različnimi deli skupne države. Te so, nasprotno, povečevale, kar razkrije primerjava razvoja najbogatejše in najrevnejše republike oziroma Avtonomne pokrajine, Slovenije in Kosova. Tako je leta 1952 slovenski družbeni proizvod na prebivalca znašal 181,5 odstotkov jugoslovanskega povprečja, kosovski pa 46,4. Do leta 1990 je slovenski zrasel na 200 odstotkov, kosovski pa padel na 21,9 odstotkov (Statični godišnjak Jugoslavije – različna leta, citirano po Borak 2002: 213).

3.2.1 Jugoslovanski ekonomski razvoj

Takoj po vojni je Jugoslavija začela ambiciozen načrt obnove, kot ga je predvideval prvi petletni plan za obdobje od 1947-1951. Prvi dve leti je država v investicije vložila kar tretjino nacionalnega dohodka (Repe 1996: 283), od tega 42 % v elektrifikacijo in industrijo. Plan je tudi predvideval razvojno dohitevanje manj razvitih delov države, tako naj bi se vrednost industrijske proizvodnje v Sloveniji povečala za triinpolkrat, v Makedoniji pa za šestindvajsetkrat. Velika ambicioznost plana je razvidna tudi iz zelo optimističnih načrtih za razvoj na področju infrastrukture, prometa, zdravstvene oskrbe ... (Borak 2002: 44). Kljub temu so bili njegovi cilji v prvih letih doseženi, kasneje pa se je začelo zaostajanje za planskimi cilji, ki je ostalo stalnica večjega dela trajanja druge Jugoslavije. Ekonomska politika je bila v tem času vodena izrazito centralistično, zato slovenske oblasti na večino investicij na njenem ozemlju niso imele vpliva.

Kovanje jugoslovanskih ekonomskih planov je bilo vseskozi zaznamovano s kompleksnim usklajevanjem različnih interesov, ideologije, resničnih družbenih potreb, stanja v mednarodnem okolju in drugimi težavami. Kmalu sta se izoblikovali dve liniji glede bodočega razvoja: Ali skladnejši gospodarski razvoj z manjšo centralizacijo ali nadaljevati z intenzivnejšo industrializacijo na račun ostalih panog. Že v petdesetih so se tem dejavnikom pridružile še napetosti med republikami, pri čemer je bil položaj Slovenije kot najbolj razvite republike precej specifičen. Ob pripravi novega petletnega načrta poleti leta 1959 so se razvojne vizije različnih republik precej razlikovale. Tako so manj razvite vztrajale pri 'prelomu' z 'Novo gospodarsko politiko' iz leta 1955, ki je investiranje preusmerila iz intenzivne industrializacije v bolj vsestranski razvoj, in zahtevale vrnitev k investiranju v

'kapitalne', torej osnovne panoge. Sprejeti plan je bil kompromisen, vendar pa so druge republike nanj gledale kot na 'slovenskega'. Kljub temu je bila do njega kritična tudi slovenska vlada (Prinčič 1997: 273-280). Razdor med zgoraj omenjenima nasprotujočima si vizijama o razvoju jugoslovanskega gospodarstva se je še povečal in ostal stalnica do razpada države (Borak 2002: 49). Plan za leta 1966 do 1970 je izgubil nekatere ključne značilnosti centralnega plana, predvideval pa je odpravo neskladij v sestavi gospodarstva, ki jih je povzročal neprimeren predhodni razvoj. Obdobje je bilo zaznamovano tudi z reformo iz leta 1965, ki naj bi v gospodarstvo vnesla več tržnih zakonitosti, vendar je kmalu propadla. Tudi ta plan je bil v največji meri neuresničen (Borak 2002: 51).

V tem času so se napetosti v jugoslovanskem političnem vrhu vse bolj začele kazati kot napetosti med federalnimi enotami, saj so te sčasoma pridobivale vse več moči v institucionalni ureditvi (Nešović in Prunk 1993: 206).

Konec šestdesetih let so v slovenski Zvezi komunistov začele krepiti reformistične oziroma liberalnejše sile, na čelu katerih je bil neformalno Stane Kavčič. Tako je leta 1967 izvoljeni izvršni svet zagovarjal razvijanje storitvenih panog gospodarstva v Sloveniji, vpeljevanje novih oblik lastništva, demokratizacijo družbe in povezovanje z Zahodom. V začetku sedemdesetih je njihov vpliv začel pešati in prevladala je konservativna struja (Repe 1996: 306).

V začetku sedemdesetih so slovenske oblasti napisale koncept dolgoročnega razvoja Slovenije. Koncept ni prinašal radikalnih novosti, vendar pa je bilo zapisano, da bi morala Slovenija bolj vplivati na gospodarske usmeritve države, saj bi lahko bolje izkoriščala svoje prednosti (Prinčič 1997: 283).

3.2.2 Ustava iz leta 1974

Leta 1974, po prevladi konzervativnejše struje v Zvezi komunistov, je Socialistična federativna republika Jugoslavija (v nadaljevanju: SFRJ) dobila novo ustavo. Njen idejni vodja je bil Edvard Kardelj, na politični ravni pa je bila najpomembnejša uvedba delegatskega sistema političnega predstavnštva. Gospodarstvo je spet postalo precej bolj netržno (Repe 1996: 306).

Ustava je kot nalogo federacije v gospodarstvu opredelila skrb za enoten jugoslovanski trg, katerega temelji so svobodno gibanje proizvodnih faktorjev, skupna denarna monetarna, devizna in carinska politika ter skupne osnove kreditne politike (Ustava SFRJ, 252. člen). 258. člen določa poseben sklad za kreditiranje hitrejšega razvoja manj razvitih republik in avtonomnih pokrajin. Predvidena je bila tudi skrb federacije kompenzirati tistim subjektom (to so lahko tudi federalne enote), ki jih je razvojno prizadelo nastajanje družbenega plana Jugoslavije. Ustava je še ponovila, da so federalne enote odgovorne za lasten razvoj ter soodgovorne za skupni razvoj SFRJ-ja (Borak 2002: 80).

Odločilno vlogo pri načrtovanju ekonomske politike je imel po 257. členu družbeni plan Jugoslavije, ki je nastajal po dogovoru republik in avtonomnih pokrajin. Tudi drugi dejavniki so večali moč republik in avtonomnih pokrajin. Tako so imele same pristojnost določanja davčnih sistemov, pobrale pa so večino davkov subjektov na svojem ozemlju. Med drugimi republiškimi pristojnostmi velja izpostaviti še naslednje (Borak 2002: 79):

- Določa temeljne cilje in naloge skladnega družbenega razvoja,
- določa temeljne politike socialne varnosti, zaposlovanja in poklicnega usmerjanja,
- odloča o organiziranosti in razvoju raziskovalne, kulturne in telesnokulturne dejavnosti, določa sistem vzgoje in izobraževanja, vzgojnovarstvene dejavnosti, zdravstvenega varstva, temelje stanovanjske politike ter skrbi za varstvo in smotrno gospodarjenje s prostorom in naravnimi bogatstvi ter okoljem.

Že od reformnih poskusov sredi šestdesetih let se je torej v Jugoslaviji krepila vloga federalnih enot, kar je dajalo državi vse bolj konfederalni značaj. Tako se je na primer v gospodarski in politični besednjak naselil pojem 'nacionalnih gospodarstev', ki je izvorno povezan z nacionalno državo, tu pa je v glavnem bilo razumljen kot pravica federalnih enot, da razpolagajo s presežnimi rezultati svojega dela. Zaradi institucionalno zapletenega gospodarskega političnega sistema, ki je nastal v zadnjih destletjih obstoja druge Jugoslavije, je tako Sabina Ramet (citirano po Borak 2002: 76) opredelila državo kot mednarodni sistem, v katerem med njegovimi sestavnimi dela poteka nenehen boj za ohranjanje naravnega ravnovesja.

3.2.3 Kriza in razpad Socialistične federativne republike Jugoslavije

V osemdesetih letih je neučinkovitost jugoslovanskega gospodarstva dokončno povzročilo ekonomsko krizo, iz katere se ni pobralo. Temelji za ekonomski zlom države izvirajo iz šestdesetih in sedemdesetih, ko visokim rastem stopnje investiranja ni sledilo povečanje produktivnosti investicij. To bi terjalo prilagajanje dohodkov navzdol, kar pa se zaradi političnih razlogov in mehke proračunske omejitve podjetij ni zgodilo. To je vodilo v inflacijske pritiske in nižjo gospodarsko rast (Borak 2002: 142).

Bistveno so se spremenile tudi zunanje razmere. Tuji upniki namreč niso bili več pripravljeni dajati novih posojil, ki so do takrat financirali gospodarstvo, zato je zašla v dolžniško krizo. To je terjalo spremembo gospodarske politike, ki se je morala preusmerti v povečevanje izvoza in omejevanje uvoza, da bi se zmanjšala trgovinski primankljaj in primankljaj tekočega dela plačilne bilance. Vendar pa so bili ti ukrepi večinoma neuspešni. (Borak 2002: 141-142)

Prebivalstvo se je moralo zaradi krize soočiti s pomanjkanjem. Uvedeni so bili boni za bencin, kasneje tudi za nekatere druge življenjsko pomembne artikle (Repe 1996: 288).

Vsi poskusi reform so do sredine osemdesetih vztrajali na poti samoupravljanja in družbene lastnine. V tem smislu je do preobrata prišlo ob koncu osemdestih, predvsem zaradi pritiska obveznosti do Mednarodnega denarnega sklada (Borak 2002: 137). Leta 1989 je bila sprožena daljnosežna reforma pod vodstvom Anteja Markovića, ki je neslavno propadla, za kar je bila po mnenju Gligorova (2004) krivo predvsem pomanjkanje politične podpore. Zveza komunistov, osrednja državna politična organizacija, je bila namreč do takrat zaradi notranjih napetosti močno oslABLJENA in je uživala, podobno kot vse zvezne institucije, zelo nizko javno podporo. Poleg tega je zaradi institucionalne ureditve za tako daljnosežne reforme nujna podpora republik, ki pa je ni bilo, predvsem najmočnejših Hrvaške in Srbije (Gligorov 2004: 24).

Zaradi medsebojno vplivajočih dejavnikov političnih napetosti in razpada sistema gospodarske politike je bila Jugoslavija tik pred razpadom. Janez Drnovšek je takratno politično dogajanje opisal kot soočenje dveh nasprotujočih si političnih vizij: Slovenci in nekateri drugi so zagovarjali prehod v demokratično ureditev, na čelu druge pa je bil Slobodan Milošević, zagovarjala pa je centralizirano in avtoritarno vodenje države z manj kompromisnih dogovarjanj med republikami (Drnovšek 2004: 4).

3.3 *Razvoj reformnih in osamosvojitvenih teženj*

3.3.1 Estonija

Posebnost Estonije znotraj Sovjetske zveze je očitna tudi po tem, da je bila že od sedemdesetih let na čelu reformnih prizadevanj v državi. Začelo se je v kmetijstvu, saj je Estonija kot prva republika uvedla regionalne kmetijske povezave, ki so nadzorovale kmetijsko produkcijo. Prav tako so pri planiranju največjo težo izmed vseh indikatorjev dali dobičku in dovolili kmetijam, da so pridelane viške prodali na trgu po pol višji ceni (Panagiotou 2001: 271)

Ob koncu osemdesetih je hotela sovjetska oblast pod vodstvom Mihaila Gorbačova najti recept za nujno potrebno modernizacijo centralno-planskega gospodarstva (Lavigne 1999: 94). Gorbačove reforme uvajanja zasebnih ekonomskih aktivnosti so bile v Estoniji še posebej intenzivne. Ko so leta 1987 sprejeli zakon, ki je dovoljeval partnerstva s tujimi podjetji, je bilo takih partnerstev največ v Estoniji, saj so jih v nekaj mesecih ustanovili kar 150 (Brown 1993). Podobno je bilo pri podjetjih v tujem lastništvu. Teh je bilo v tem času v Estoniji 26, kar pomeni eno tako podjetje na 60.000 prebivalcev, v Sovjetski zvezi pa je ta številka znašala 800.000 prebivalcev. Kljub temu je tudi v Estoniji novoustanovljeni zasebni sektor imel zanemarljivo vlogo v gospodarstvu (Liuhto 1996: 122). Estonija je bila tudi prva republika s svojim združenjem za zunanjo trgovino (ESTIMPEX). Večina estonskih ukrepov je bila junija 1987 vključena v uradno sovjetsko ekonomsko politiko, ki jo je sprejel Centralni komite komunistične stranke Sovjetske zveze (Panagiotou 2001: 271).

Kljub temu reformne sile v Estoniji niso poniknile. Septembra 1987 je bil v časniku Edasi objavljen članek z naslovom Predlog: Socialistična republika Estonija kot samostojna ekonomska enota. Njegovi avtorji so bili T. Made, M. Titma, Siim Kallas in Edgar Savisaar. Članek je imel za nadaljni potek estonskega osamosvajanja izjemen pomen, saj je nemudoma prejel veliko podporo med prebivalstvom in strokovno javnostjo. Izrecno ni omenjal samostojnosti, vendar pa je predvideval izključno estonsko pristojnost nad ekonomskimi aktivnostmi te države. Predlog je predvideval še prestrukturiranje estonskega gospodarstva v skladu s potrebami države kot samostojne ekonomske enote, vzpostavljanje neposrednih in tržnih odnosov med proizvajalci in potrošniki, lastno proračunsko in fiskalno politiko, razvijanje zasebnih oblik lastništva produkcijskih faktorjev ter menedžment podjetij na osnovi ekonomske svobode (Sepp 1995: 19). Predlog je dobil ime IME, kar v estonščini pomeni čudež.

IME je bil v estonskih političnih krogih sprva označen za neizvedljivega. Ob naraščajočih pritiskih za neodvisnost pa je postajal vse bolj realna možnost. 15. maja 1989 je estonski vrhovni sovjet sprejel zakon z naslovom Osnove samofinanciranja socialistične republike Estonije (prevedel M. J.). Odgovor Moskve je bil dokaj popustljiv, saj so v naslednjih mesecih sprejeli pogajanja o nadaljnjih korakih za ekonomsko samostojnost Estonije (Sepp 1995: 20).

Gorbačovovi reformni poskusi niso imeli zadovoljivih rezultatov na ekonomskem področju, postali pa so katalizator za krepitev nacionalističnih obujanj v socialističnem delu Evrope in v Sovjetski zvezi sami, kar se je začelo v pribaltskih republikah. Prvo množično zborovanje v Estoniji je bilo leta 1987 z ekološko naravnanimi protesti proti projektu fosforjevega rudnika, ki bi imel negativne okolijske posledice. Zaradi povezovanja okoljsko škodljive težke industrializacije s sovjetsko nadvlado so imeli protesti tudi osamosvojitvene razsežnosti. Tudi popularnost predloga IME, ki je imel med vrsticami jasno izraženo težnjo po končni samostojnosti je pričala o tem, da je ideja neodvisnosti postajala vse močnejša. Tudi v estonski komunistični partiji so začeli prevladovati reformne sile (Encyclopedia Estonica: Soviet Era ...).

Politično vrenje se je stopnjevalo v naslednjem letu in doseglo nov mejnik novembra leta 1988, ko je estonski vrhovni sovjet kot odgovor na Gorbačovove

poskuse spremembe zvezne ustave razglasil estonsko pravico do suverenosti. V letu 1989 je gibanje za neodvisnost postajalo še močnejše in glasnejše, nastalo je tudi več civilnih iniciativ, ki so želele doseči ta cilj (Gibanje državljanskih komitejev, Pevska revolucija, že leta 1988 Društvo za estonsko dediščino ...). Novembra 1989 je estonski sovjet razglasil estonsko vključitev v Sovjetsko zvezo leta 1940 za nelegalno in za Estonijo predlagalo neodvisnost in mednarodnopravno suverenost. (Encyclopedia Estonica: Soviet Era ...).

Na volitvah marca leta 1990 je zmago slavila estonska ljudska fronta, na čelu katere je bil eden izmed avtorjev predloga IME, Edgar Savisaar. Estonski sovjet je bil tako pod nadzorom strank, ki so želele doseči neodvisnost, zato je bila ta le še vprašanje časa. Priprave na neodvisnost so se nadaljevale, tako je bil na primer sprejet zakon o nacionalnih simbolih, na referendumu je za neodvisnost glasovalo 83 % ljudi in uveden je bil pluralistični politični sistem (Encyclopedia Estonica: Soviet Era ...).

20. avgusta 1991, dan po državnem udaru v Moskvo, je Estonija razglasila popolno samostojnost (Brown 1993).

3.3.2 Slovenija

Zaradi neuspešne stabilizacijske politike pa so v drugi polovici osemdesetih v Sloveniji postajali vse glasnejši tudi kritiki ekonomske politike in zagovorniki večje gospodarske samostojnosti. Tako je na primer leta 1986 Josip Vidmar dejal, da je Jugoslavija breme Sloveniji. Od tistega leta naprej so se začeli organizirati tudi prvi neodvisni sindikati in stavke so postajale vse pogostejše (Kuzmanić 1994: 164). Nezadovoljstvo z gospodarskim stanjem je tudi v drugih delih Jugoslavije pospeševalo medetnična in politična trenja.

Že nekaj let prej je vodilni slovenski ekonomist tistega časa Aleksander Bajt za rešitev vsesplošne krize, v kateri se je Jugoslavija znašla v osemdesetih, predlagal model tržnega socializma z občutno liberalizacijo gospodarstva, a ohranitvijo družbene lastnine. Temelji te ureditve bi bili družbena lastnina, samoupravljanje, konkurenca med podjetji, ki bi večinoma ostala v javni lasti, prosta trgovina in odprto gospodarstvo (Gligorov 2004: 20). Za jugoslovanske razmere je bil

preveč daljnosežen in optimističen. Čeprav je model predvideval ohranitev jugoslovanskega gospodarskega prostora, ga je vredno omeniti, saj je nakazoval slovenske težnje po bolj tržnem gospodarstvu. Poleg tega je bil v veliki meri implementiran v ekonomski politiki samostojne Slovenije (ibid.: 27).

Do leta 1989 je skoraj edina kritika jugoslovanska sistema, ki bi se jo dalo rešiti z osamosvojitvijo, letela na prerazporejanja sredstev iz bogatejših v manj razvite republike. Čeprav bi se to težavo hipotetično dalo rešiti tudi znotraj Jugoslavije, je postajala ideja, da skupna država zaustavlja napredek Slovenije, ena odločilnih za visoko podpori samostojnosti od leta 1990 naprej (Kraft in dr. 1994: 201). V raziskavi Slovensko javno mnenje iz leta 1990 so ugotovili, da kar 87 odstotkov meni, da bi bilo potrebno fond za nerazvite ukiniti. Še več, kar 90,1 odstotka, pa jih je menilo, da bi morale republike in pokrajini razvijati svoje lastne samostojne politične in gospodarske reforme (Toš 1997: 746).

Ob koncu osemdesetih se je začelo sproščati politično ozračje na Slovenskem. Leta 1987 je izšla 57. številka Nove Revije, v kateri je bil predstavljen slovenski nacionalni program skupine slovenskih intelektualcev. Krepila se je opozicija Zvezi komunistov Slovenije, ki se je v tem času tudi sama začela zoperstavljati Zvezi komunistov Jugoslavije in pod vodstvom Milana Kučana počasi odpovedovati oblastnemu monopolu (Repe 1996: 245).

Ob koncu leta 1989 so sprejeli ustavna dopolnila k ustavi Socialistične republike Slovenije, ki so povečala normativno samostojnost Slovenije, marca leta 1990 pa je Slovenija razglasila gospodarsko samostojnost (Repe 1996: 310). Na prvih demokratičnih svobodnih volitvah aprila leta 1990 je slavil opozicijski Demos, ki je sprva ostalim republikam ponujal možnost konfederacije, nato pa nadaljeval s postopki za popolno samostojnost Slovenije. Decembra 1990 se je 88 odstotkov Slovencev ob visoki volilni udeležbi na plebiscitu odločilo za samostojnost. Samostojnost Slovenije je bila razglašena 25. junija 1991 (Prunk: Pot do slovenske države).

Prehod iz socialističnega v kapitalistični sistem in hkrati v samostojno državo je v Sloveniji tako potekal mirno in ob sodelovanju tako akterjev civilne družbe kot reformirane partijske elite (Tomšič 2000: 162).

3.4 *Stanje ob samostojnosti in dediščina socialističnega sistema*

Estonija si je v 15 letih tranzicije pridobila sloves ene najuspešnejših tranzicijskih zgodb. Razlog za to je poleg naglega kasnejšega razvoja tudi dejstvo, da so bile razmere ob začetku samostojnosti za Estonijo zelo težke. Moderna estonska država je svojo samostojno pot začela v kriznih gospodarskih razmerah, ki jih je povzročilo osamosvajanje iz sovjetskega ekonomskega sistema. Ob koncu sovjetskega obdobja je imelo estonsko gospodarstvo te slabosti:

- Večina podjetij je bila v državni lasti,
- zagotovljeni trgi za izdelke,
- fiksirane cene,
- primankljaj v trgovinski izmenjavi,
- zaprto gospodarstvo,
- nerazvitost denarnega sektorja,
- presežno zaposlovanje v prejšnjem sistemu (Ratso 2005: 2).

Integracija pribaltskih držav v sovjetski socialistični sistem je bila globlja kot to velja za ostale srednje- in vzhodnoevropske države in tudi za Slovenijo. Samostojnost je zato povzročila večjo strukturno in institucionalno krizo v gospodarstvu in celotni družbi kot pri nas.

Slovensko gospodarstvo je bilo ob nastopu samostojnosti soočeno s podobnimi izzivi, ki so značilni za vse postsocialistične države, tako kot Estonija pa se je morala soočiti tudi s prehodom v novo državno okolje. Prejšnje gospodarsko okolje je bilo nestimulativno in v veliki meri netržno, vloga države pa je bila izrazito paternalistična. Država se je soočala še s hiperinflacijo, ki je leta 1990 znašala 549,7 odstotka, negativno gospodarsko rastjo (leta 1990 je ta znašala -4,7 %) in naraščajočo brezposelnostjo.

Na drugi strani je bilo tudi več razlogov za optimizem. Nov državni okvir je pomenil, da Sloveniji ne bi bilo treba več prispevati v jugoslovanski sklad za

nerazvite, kar je predstavljalo precejšnje breme za slovenska podjetja. Poleg tega so bila slovenska podjetja najbolj izvozno usmerjena v celi Jugoslaviji, saj je delež slovenskega izvoza v jugoslovanskem konstantno presegal delež slovenskega BDP-ja v jugoslovanskem.

Gospodarski kazalniki ob nastopu slovenske in estonske samostojnosti so se precej razlikovali. Tako je znašal BDP na prebivalca v Estoniji leta 1993 1728 USD, v Sloveniji pa 6331 USD³.

Skupna lastnost obeh primerjanih držav je bila tudi ta, da sta bili v obdobju socializma v samem vrhu gospodarske razvitosti v svojih državah. Tako je bila vloga Estonije v sovjetskem gospodarstvu nekoliko posebna glede na ostale republike. Zaradi precej visoko kvalificirane delovne sile, dobrih delovnih navad in relativno visokega standarda je bilo v Estoniji med sovjetskim obdobjem investicij v industrijski razvoj nadpovprečno veliko glede na ostale republike, predvsem pa je bilo relativno manj težke industrije in več razvijanja tehnološko intenzivnejših panog. Tako je delež težkih industrijskih obratov v celotni industriji v Estoniji znašal 17%, v Latviji in Litvi pa okoli 30% (Hansen in Sorsa v Panagiotou 2001: 270). Delež kmetijstva v strukturi estonskega gospodarstva se je tako zmanjševal na račun povečanja deleža industrijskih aktivnosti. V zadnjih treh desetletjih Sovjetske zveze je bruto delež industrijskega sektorja v BDP-ju v Estoniji znašal okoli 60 odstotkov, sledilo pa mu je kmetijstvo z okoli 20 odstotki (Kukk, citirano po Sepp 1995: 6). V osemdesetih je ta delež za celotno Sovjetsko zvezo znašal 45 odstotkov (U. S. Library of Congress: Soviet Union).

Panagiotou (2001) celo meni, da je uspešen tranzicijski razvoj Estonije v veliki meri rezultat njenega razvoja znotraj Sovjetske zveze. V tem obdobju so bili po avtorju postavljeni temelji, ki so omogočili izbiro politik, ki so pripomogle k hitrejšemu potranzicijskemu razvoju. Tako avtor našteva različne značilnosti vključenosti v sovjetski sistem, ki so bile v Estoniji drugačne od ostalih pribaltskih republik (Panagiotou 2001: 268-271):

³ Vir: Mrak et al. v Mrak (2004: xxvi), Statistical Office of Estonia. Merjeno po menjalnem tečaju maja 2004.

Na politični ravni je opazna manjša stopnja podpore sovjetskemu režimu med prebivalstvom, še posebej v osemdesetih, ko so po vzoru poljskega gibanja Solidarnost v Estonije vzklikla nekatera sindikalna gibanja, ki so imela tudi osamosvojitvene oziroma nacionalistične tendence.

Prav tako je bilo mogoče opaziti manjšo stopnjo integracije v sovjetski sistem, čeprav je bil ta na prvi pogled vseprisoten v pribaltskih republikah. Še posebej v Estoniji je zelo pomemben podatek, da je le 23,3 odstotka Estoncev, ki jim je bila estonščina materni jezik, tekoče govorilo rusko. Poleg tega je Estonija edina republika v bivši Sovjetski zvezi, kjer je v sedemdesetih prišlo do upada ljudi, ki govorijo rusko.

Estoniji je bilo še najtežje preprečevati ekonomsko integracijo v Sovjetsko zvezo, saj je bila ta precej daljnosežna. Kot omenjeno zgoraj, so se odvijali procesi industrializacije, kolektivizacije in centralizacije ekonomskega delovanja. Te politike so v Moskvi izvajali tako, da so zagotavljali tudi večjo družbeno integriranost v sovjetski sistem. Tako so izbirali tiste industrije, za katere so morali surovine in delovno silo uvažati, končne proizvode pa izvažati. Vendar pa je bil položaj v Estoniji glede na ostale pribaltske republike kljub temu precej boljši, saj je bil delež velikih monopolističnih podjetij, ki jih je tesno nadzirala Moskva, glede na vsa podjetja le okoli 13,3 odstotka, v Latviji in Litvi pa 35 oziroma 41,6 %.

Tudi Slovenija je od povprečja skupne države odstopala po življenjskem standardu, tehnološki razvitosti in izobraženosti delovne sile. Za razliko od Estonije pa je bila globlja integracija Slovenije v jugoslovanski sistem preprečena že zaradi ustavne ureditve, ki je od leta 1974 dajala republikam več pristojnosti. Poleg tega je imela Slovenija za seboj nekaj desetletij kvazitržnih reform v okviru samostojne Jugoslavije, zato je bilo precej temeljev za uspešno tranzicijo ze prisotnih: podjetja so bila avtonomna, obstajale so osnovne tržne ustanove, obstajal je tudi nadzor nad makroekonomskim sistemom, kar je omogočalo izvajanje standardnih ekonomskih politik. Slovenija je imela tudi nekaj specifičnih prednosti - šlo je za najbogatejše območje Vzhodne Evrope z etnično in družbeno precej homogenim prebivalstvom, imela je raznovrsten industrijski sektor, kmetijstvo je bilo v večini v zasebni lasti, zasebnitvo je obstajalo tudi v storitvenem sektorju. Slovenija je ob samostojnosti imela tudi to prednost, da je zadnja desetletja obstoja v Jugoslaviji razvila precej

samostojen institucionalni okvir, kar je olajšalo prehod v samostojnost (Mencinger 2004: 73).

4. Primerjava postsocialističnega razvoja med Estonijo in Slovenijo

V nadaljevanju je opisan tranzicijski razvoj obeh držav. Poglavje je razdeljeno na različna področja, ki tvorijo proces tranzicije.

4.1 Liberalizacija cen

Najpomembnejši elementi liberalizacije so odstranitev omejitev za postavljanje cen, za notranjo in zunanjo trgovino ter zakonodaje o ustanavljanju podjetij (Ellman 1997: 28).

Liberalizacija cen v Estoniji se je začela leta 1988 s vzpostavitvijo dogovorjenih cen za kmetijske izdelke in nadaljevala leto kasneje. Takrat sprejeti zakon je določal cene izdelkov državnih podjetij, za osnovne izdelke in izdelke monopolnih podjetij pa so bile cene dogovorjene. Ostale cene so bile sproščene. Leta 1990 se je obseg določenih cen tako potrošniških kot proizvodnih izdelkov naprej manjšal. Aprila 1991 je bil delež izdelkov z določenimi cenami v potrošniški košarici le še okoli 20 odstotkov, delež tistih s prostimi cenami pa je zrasel do 40 odstotkov.⁴ Liberalizacija se je končala do leta 1992. Pod vplivom vlade so ostale cene zemljišč, naftnega skrilavca, elektrike, gozdnih virov, plina, termalne energije, močnih alkoholnih pijač, zdravil, dragih kamnov in nekaterih drugih artiklov (Sepp 1995: 21).

V Sloveniji se je proces liberalizacije cen kot eden od reformnih ukrepov začel že v zadnjih letih obstoja SFRJ, do leta 1994 pa je bil večinoma končan. Pod vladnim nadzorom so ostale cene elektrike, učbenikov, naftnih derivatov, komunalnih storitev, železniškega prometa in druge.

4.2 Privatizacija in korporativno upravljanje

⁴ Ostalih 40 odstotkov izdelkov je imelo dogovorjene cene.

4.2.1 Privatizacija podjetniškega sektorja

Privatizacija v Estoniji se je odvila v treh fazah: zgodnja privatizacija, mala privatizacija in velika privatizacija, ki je temeljila na javnih ponudbah. Prva je povezana z Gorbačovovimi reformnimi poskusi v Sovjetski zvezi po letu 1986, ko je v Estoniji nastalo veliko število zadružnih podjetij in državnih podjetij, ki so jih upravljali zaposleni. Leto kasneje, leta 1987, je bila uvedena možnost ustanavljanja podjetij s tujimi partnerji. Še zadnji socialistični reformni poskus so bile sheme, po katerih so delavci od države prevzeli vodenje podjetja in dobičke v zameno za rento (Mygind 2000: 6).

Druga faza privatizacije je že potekala v samostojni državi. Politično razpoloženje v državi se je spremenilo, zato je strategija favoriziranja lastništva zaposlenih postajala vse manj zagovarjana. Zakonodaja iz leta 1991 je sicer še favorizirala zaposlene in jim omogočala odkup po nižjih cenah, kar pa je bilo že leta 1992 spremenjeno. Takrat je bil tudi krog mogočih kupcev razširjen na tujce. Do takrat se je sicer okoli 80 odstotkov malih podjetij privatiziralo. V splošnem zakonu o privatizaciji iz junija 1993 so bili dokončno vsi privilegiji zaposlenih odstranjeni. V tej fazi so bila mala podjetja privatizirana relativno hitro prek javnih dražb in po relativno nizkih cenah. Do leta 1994 so tako bila zasebna podjetja odgovorna za 83 odstotkov storitev, 90 odstotkov prodaj na debelo in 94 odstotkov prodaj na drobno (Purju 1996 v Mygind 2000: 9). Ta nov, živahen in hitro razvijajoč se sektor je prispeval veliko k gospodarskem prestrukturiranju z absorbiranjem odvečne delovne sile iz propadlih bivših javnih podjetij (Estonian Institute 2002).

V tretji fazi privatizacije so ostala še velika in srednja podjetja. Leta 1993 je bila z združitvijo dveh državnih organov, Državnega oddelka za lastnino (ang. State Property Department) in Družbe za privatizacijo (Estonian Privatisation Enterprise) ustanovljena estonska agencija za privatizacijo po vzoru podobne nemške ustanove Treuhandanstalt. Agencija je bila namenjena za privatizacijo velikih državnih podjetij prek javnih ponudb. Pri tej fazi privatizacije so bili še bolj kot prej udeleženi tuji vlagatelji, njihova najpomembnejša prednost glede na domače pa je bila večja kupna moč. Domači kupci so sicer od poletja 1994 pa do leta 1996 imeli prednost, da so lahko kupnino nakazali v več delih in plačevali tudi s certifikati, kar je bilo od takrat dovoljeno tudi tujcem (Mygind 2000: 9).

Privatizacija velikih in srednjih podjetij se je začela torej relativno pozno, z nekaterimi izjemami.⁵ Z ustanovitvijo estonske družbe za privatizacijo se je tempo močno pospešil. Za prodajo so namenili približno petsto največjih podjetij, v obdobju od 1993 do 1997 so jih prodali 472 podjetij, od tega leta 1994 215, leto kasneje pa 142. Od tega so jih približno 70 odstotkov prodali zunanjim kupcem, le 19 od 472 podjetij pa je od takrat zaprosilo za bankrot (Estonian Institute 2002).

Estonija je del privatizacijskega procesa speljala prek distribucije certifikatov, vendar le v omejenem obsegu. Ta proces se je začel leta 1993. Obstajali sta dve vrsti certifikatov, ki se po možnosti zamenjave ali vrednosti nista razlikovali. Prva je bila podeljena prebivalcem na osnovi nekdanjega lastništva, druga pa na osnovi delovne dobe v Estoniji. Ustvarjalci politik so pričakovali, da se bo večina certifikatov uporabilo za nakup zemljišč ali bivališč, vendar pa je bila zaradi nižjih cen teh dobrin uporaba certifikatov v druge namene večja kot predvideno. Prvi izmed teh namenov je zamenjava certifikatov za delnice podjetij ob prvih javnih ponudbah, za kar pa je estonska družba za privatizacijo namenila le manjši del delnic. Drug način je omogočal kupcem podjetij, da del kupnine poravnajo s certifikati.⁶ Imetniki certifikatov so jih lahko vložili tudi v posebni državni investicijski sklad. Leta 1994 je bil trg s certifikati popolnoma liberaliziran (Estonian Institute 2002).

Ob nastopu samostojnosti se je slovenska vlada na tranzicijski šok odzvala z dveletnim moratorijem na bankrot podjetij, ki se je začel leta 1992. Kot prednostno nalogo za to obdobje je postavila prestrukturiranje gospodarstva in finančnega sektorja (Simoneti in dr. 2004: 225).

Proces prestrukturiranja se je začel z razdeljevanjem podjetij v tri skupine. V prvi skupini so bila velika nedonosna podjetja, ki so prešla v last Sklada Republike Slovenije za razvoj in naj bi bila pred privatizacijo prestrukturirana. Podjetja v drugi skupini naj bi privatizirali v skladu z zakonom o lastninskem preoblikovanju podjetij. Tretja skupina podjetij je vključevala podjetja javne infrastrukture in nekatera druga

⁵ Do konca leta 1992 se je prek prodaje zaposlenim privatiziralo sedem večjih podjetij.

⁶ Sprva je bila ta ugodnost omogočena le domačim kupcem, od leta 1996 pa tudi tujcem.

podjetja, kot so železarne. Ta naj bi ostala v neposrednem državnem lastništvu (Simoneti in dr. 2004: 226).

Načrt slovenske vlade iz leta 1992 za prestrukturiranje podjetij v lasti Sklada za razvoj, katerih skupna lastnost je bila nedonosnost in velikost, je predvideval naslednje ukrepe: (1) vzpostaviti korporativni nadzor nad upravljanjem, (2) zmanjšanje števila zaposlenih in izboljšanje organizacijske strukture, (3) dokončati pogajanja z upniki za pretekle kredite, (4) izpeljati privatizacijo podjetij. Najkasneje v dveh letih naj bi Sklad za razvoj odprodal svoje deleže v podjetjih, vendar pa se je to v resnici zgodilo šele leta 2002, ko je morala Slovenija politiko državne pomoči podjetjem prilagoditi pravilom Evropske Unije (Simoneti in dr. 2004: 227).

Pri prestrukturiranju teh podjetij se je kot največja težava pojavila neusklajenost z restrukturiranjem bančnega sektorja, ki so bili veliki upniki teh podjetij. Banke niso bile motivirane za presktrukturiranje njihovih terjatev, saj bi to poslabšalo njihov položaj v procesu bančnega prestrukturiranja, ki ga je vodila druga vladna agencija, Agencija RS za sanacijo bank in hranilnic. Hitro prestrukturiranje teh težavnih podjetij je onemogočalo tudi več drugih dejavnikov. Korže (citirano po Simoneti in dr. 2004: 228) jih našteva še pet: (1): menedžerji in zaposleni niso bili naklonjeni prihodu novih lastnikov zaradi grožnje, ki bi to lahko predstavljalo za njihovo zaposlitev, (2) pomanjkanje kapitala za domače vlagatelje, (3) pomanjkanje zanimanja tujih vlagateljev zaradi negotove pravne in ekonomske usode teh podjetij, (4) možnost denacionalizacijskih zapletov, (5) težave z upniki in (6) pomanjkanje večjih profesionalcev za pripravo podjetij na prodajo. Sklad za razvoj se je v devetdesetih razvil v poltrajno ustanovo, skozi katero je na netransparenten način potovala državna pomoč podjetjem. Po likvidaciji sklada leta 2002 je bilo njegovo premoženje prenešeno na pooblaščenice investicijske družbe (v nadaljevanju: PID) v zameno za lastniške certifikate. Študija Simonetija, Rojca in Damijana (2002: 13) ugotavlja, da so podjetja, ki niso bila vključena v vladni privatizacijski program, imela boljše rezultate in so hitreje prešla v roke strateških lastnikov. Tudi druge študije (Mrak, Potočnik in Rojec 1998 ter Simoneti in drugi 2003b, citirano po Simoneti 2004: 229) kažejo na to, da bi bilo za ta podjetja, za male delničarje PID-ov in za državni proračun bolje, če bi vlada prenesla lastništvo teh podjetij na PID-e že prej.

Prvi koncept privatizacijske zakonodaje, paket 'Korže-Mencinger-Simoneti', je bil skupščini predlagan že junija 1990. Vključeval je več različnih metod privatizacije, ključni poudarki paketa pa so bili decentralizirana privatizacija in favoriziranje notranjih odkupov menedžerjev in zaposlenih. Drugi predlog, 'Peterle-Sachs-Umek', je bil prvemu povsem nasproten, saj je predvideval čimprejšnjo centralizirano privatizacijo, zmanjšanje prestrukturiranja pred privatizacijo na minimum in razdelitev državnega premoženja državljanom prek pooblaščenih investicijskih skladov, ki bi jih ustanovila država (Kraft in dr. 1994: 211).

Zakon o lastninskem preoblikovanju je bil sprejet 20. 11. 1992 in je predstavljal kompromis med zgornjima predlogoma. Predvideval je privatizacijo s kombinacijo certifikatov in gotovine in prenos 10 odstotkov knjižne vrednosti vseh podjetij na Kapitalski sklad pokojninskega in invalidskega zavarovanja, 10 odstotkov na Odškodninski sklad, 20 odstotkov na Sklad za razvoj z namenom nadaljnje razdelitve pooblaščenim investicijskim družbam in 20 odstotkov zaposlenim. Odločitev o preostalih 40 odstotkih kapitala je bila prepuščena delavskim svetom, na izbiro pa so imeli notranjo ali zunanjo privatizacijo. Več kot 90 odstotkov podjetij se je odločilo za notranjo privatizacijo, kar pomeni, da so notranji lastniki prevzeli okoli 40 odstotkov skupnega družbenega kapitala, ki je bilo na voljo za privatizacijo, 25 odstotkov družbenega kapitala je prešlo v roke pooblaščenih investicijskih družb, 22 odstotkov Odškodninskemu in skladu za pokojnine, preostalih 13 odstotkov pa je bilo prodanih v zameno za lastniške certifikate.

Oktobra leta 1998 je Agencija za privatizacijo in prestrukturiranje odobrila zadnji program za privatizacijo. Do takrat je bilo privatizirano 96,2 odstotka podjetij (skupaj 1381), ostalih 55 pa je bila ali prenešenih na Sklad za razvoj ali pa likvidiranih. Slovenska privatizacija je ustvarila dve največji skupini lastnikov: notranje lastnike (zaposlene, kar vključuje tudi menedžerje, bivše zaposlene in njihove sorodnike) in zunanje lastnike, pri kateri so prevladovali paradržavni skladi: Odškodninski in pokojninski sklad in Sklad z namenom nadaljnje razdelitve pooblaščenim investicijskim družbam oziroma kasneje te družbe (Simoneti in Gregorič 2004: 217). Ob koncu privatizacije so notranji lastniki imeli v lasti 44,14 odstotkov kapitala lastninjenih podjetij, skladi pa 40,98 odstotkov, država v neposredni lasti 7,75 odstotkov, 4,83 je bilo v lasti finančnih vlagateljev, 2,30

odstotka pa v lasti strateških vlagateljev (Simoneti in Gregorič 2004: 222). Dobrim 7 odstotkom kapitala v državni lasti je potrebno prišteti še kapital paradržavnih skladov, Kapitalske in Slovenske odškodninske družbe. Tako je 13. 12. 2004 znašal povprečen delež države v 28 podjetjih, ki kotirajo na ljubljanski borzi, 24 odstotkov, v 10 podjetjih pa celo 29,6 odstotkov. Tudi na prostem trgu je stanje podobno - povprečni delež države v 110 podjetjih je tam 9,8 odstotkov, v zgornjih 18 podjetij izmed teh pa ta delež znaša povprečno 25 odstotkov (Bratina in dr. 2005: 17).

Ključne lastnosti slovenske privatizacije so torej velik vpliv na eni strani države in paradržavnih skladov, na drugi strani pa notranjih lastninjenj. Na drugi strani je bila estonska privatizacija izvedena pretežno prek neposrednih prodaj.

4.2.2 Privatizacija javne infrastrukture

Privatizacija podjetij javne infrastrukture se je v Estoniji začela leta 1996. Za privatizacijo so določili pet podjetij: železniško, telekomunikacijsko, podjetje za distribucijo elektrike, pristanišče v Tallinu in podjetje za pridobivanje nafte iz skrilavca. Postopek privatizacije teh podjetij je bolj zapleten, saj ima postopek javnih ponudb dva kroga, za prodajo pa je potreben tudi pristanek parlamenta (Estonian Institute 2002). Že leta 1996 so prodali 66 odstotkov delnice estonskega nacionalnega letalskega prevoznika Estonian Air in del podjetja Estonian Oil ameriškemu vlagatelju. Sledile so privatizacije ladjedelnice, nekatera velika podjetja v energetskega sektorju in odprodaja 49-odstotnega deleža osrednjega telekomunikacijskega podjetja Eesti Telekom na domačih in tujih borzah (Mygind 2000: 11). Agencija za privatizacijo je bila razpuščena oktobra leta 2001, do takrat pa so med drugim privatizirali tudi 49-odstotni delež v sistemu elektrarn Narva Elektrowork ter kot prva država v Evropi popolnoma privatizirali državne železnice. Razen redkih izjem je bila privatizacija takrat končana. V sektorjih plina, vodovoda in elektrike je bila privatizacija odložena (OECD 2001: 10).

Slovenski odnos do privatizacije podjetij javne infrastrukture je precej nasproten, saj je večina teh podjetij še vedno v javni lasti. To drži na primer za Telekom (konec leta 2004 je bil 62,53 % delnic v lasti države, 5,59 v lasti Kapitalske družbe, še 4,25 pa v lasti Slovenske odškodninske družbe), Elektro Slovenije (popolnoma v državni lasti) in Slovenske Železnice (popolnoma v državni lasti).

Privatizacija Adrie Airways se je končala že leta 1996, a tudi ta primer priča o nezaupanju slovenske privatizacijske politike do zasebnega lastništva podjetij javne infrastrukture - 56 odstotkov delnic je v lasti slovenskega pokojninskega sklada, še 20 odstotkov pa ima slovenski odškodninski sklad. Privatizacija elektri sektorja je na začetni ravni, saj je privatizacija predvidena le za distribucijska podjetja, ne pa tudi za podjetja za prenos in proizvodnjo elektrike. Kljub decentralizirani organizacijski strukturi energetske industrije v Sloveniji, država še vedno sprejema dologoročne načrte in večino operacionalnih odločitev (Maly in dr. 2002: 3).

4.2.3 Korporativno upravljanje

Različni načini privatizacije so v Estoniji in Sloveniji povzročili tudi razlike v institucijah korporativnega upravljanja⁷. Svetovna banka je v svojem Transition report iz leta 2001 ocenila razvoj korporativnega upravljanja v tranzicijskih državah, kjer se je Estonija odrezala precej bolje kot Slovenija. V letu 2000 je bila vrednost indeksa, ki je ocena in se razteza od 1 – malo reform za izboljšanje korporativnega upravljanja do 4+ - učinkovit korporativen nadzor s strani domačih institucij in trgov, za Estonijo 3,3, za Slovenijo pa 2,7 (EBRD Transition Report 2001, citirano po Postma in Hermes: 10).

Ena pomembnejših orodij zunanjega korporativnega upravljanja je borza, saj ta ob pravilnem delovanju gospodarskega sistema kaže zaupanje delničarjev v menedžment. Borza v Talinu je začela delovati leta 1996, ljubljanska pa že leta 1989. Kljub temu je tržna kapitalizacija glede na BDP v Estoniji veliko večja, z izjemo kriznega leta 1998 je bila vseskozi večja kot v Sloveniji. V Sloveniji se je ta vrednost od 1997 do 2003 povzpela iz 10 do 16 odstotkov, v Estoniji pa je leta 1999 dosegla 35 odstotkov, 2001 padla na 25 in se nato do 2003 spet dvignila do 40 odstotkov (EBRD Transition Report 2001, citirano po Buchen: 10).

Zunanji nadzor nad korporativnim upravljanjem je torej v Estoniji dobro razvit. Velika slabost pri notranjem korporativnim upravljanjem je visoka koncentracija lastništva – ta znaša v povprečju za največjega lastnika 61,1 odstotka, za drugega

⁷ Tirole (2001 v Postma in Hermes: 3) definira termin korporativno upravljanje kot »oblikovanje institucij ki vplivajo na menedžment oziroma prisilijo, da internalizira interese delničarjev«.

največjega pa 21,6. Iste vrednosti za Slovenijo znašajo 27,4 in 13,4 (Postma in Hermes: 15). To se da v veliki meri razložiti z večinsko izbranim načinom privatizacije – direktnim zunanjim prodajam. Estonija je torej v obdobju po samostojnosti dosegla velik napredek v gradnji institucionalnega okolja za razvoj dobrega korporativnega upravljanja, vendar za implementacijo teh pravil v praksi veliko oviro predstavlja koncentrirano lastništvo in relativno majhna borzna kapitalizacija (Postma in Hermes 2004: 16).

Primerjava lastniških struktur v Sloveniji in Estoniji razkrije razlike, saj je v Sloveniji lastništvo podjetij precej razpršeno, kar bi bilo v pogojih visoke kapitalske likvidnosti dobrodošlo. Žal pa to v slovenskem primeru ne drži, saj je kapitalski trg še slabše razvit kot v Estoniji, kar je v tem pogledu slaba kombinacija. Razpršeno lastništvo skupaj z nerazvitim kapitalskim trgom, ki delničarjem ne daje pravih signalov o vodenju podjetja ne dovoljuje dobrega nadzora nad menedžerji in dovoljuje notranje boje za prevlado. To je tudi upočasnjevalo prestrukturiranje podjetij (Gregorič in dr. 2001: 24)

Poleg velikega lastniškega deleža države neposredno in prek paradržavnih skladov je druga pomembna lastnost slovenske privatizacije velika vloga zaposlenih pri lastninjenju in vodenju podjetij.⁸ Potencialna nevarnost pri podjetjih, kjer imajo velik vpliv na vodenje zaposleni, je v tem, da bi podjetja preveč svojih sredstev namenjala za plače in premalo za investicije, kar izvira iz prepostavk, da so zaposleni pri vodenju bolj nagnjeni k kratkoročnemu načrtovanju. Prašnikar in Svejnar (citirano po Domadenik in Prašnikar 2004: 250) sta raziskovala prisotnost tega trenda pri slovenskih podjetjih in za obdobje od 1991 do 1995 ugotovila, da je bil trend povečevanja na račun investicij prisoten, kar sta pripisala zmanjšanju vloge države v upravljanju teh podjetij ob hkratni nerazvitosti trgov proizvodnih dejavnikov.

Študija Nevenke Hrovatin in Sonje Uršič iz leta 2001 pa na drugi strani ugotavlja, da ima v letu 1998 za vzorec 509 industrijskih podjetij, ki so že bil

⁸ Zakonodaja omogoča zaposlenim v slovenskih firmah pomemben vpliv v nadzornih odborih podjetij. Tako je od leta 1993 veljalo, da mora biti v nadzornih odborih podjetij z več kot 1000 zaposlenimi vsaj pol predstavnikov delavcev, od leta 2001 pa ta delež ne sme biti več kot pol in ne manj kot tretjina. Tudi brez zakonskih zahtev je bilo tudi v manjših podjetjih v letih 1996 do 1998 povprečen delež zaposlenih v nadzornih odborih več kot pol (Domadenik 2004: 252, 261).

prelastninjena, notranje lastništvo pozitiven vpliv na dodano vrednost proizvodnje. Za to navajata dve možni razlagi. Po prvi je bilo lastništvo zunanje lastninjenih podjetij močno razpršeno med paradržavne sklade, investicijske sklade in posamezne lastnike, kar je preprečevalo učinkovito upravljanje podjetij. Druga uspešnost notranje privatiziranih podjetij avtorici pripisujeta sposobnosti menedžerjev, ki so v podjetjih prišli na vodilne položaje že v prejšnjem režimu (Hrovatin in Uršič 2001: 18).

Med državama je torej velika razlika pri vplivu zaposlenih na upravljanje podjetij, saj je v Estoniji lastniški delež zaposlenih v podjetij neznaten (Buchen 2005: 17)

4.3 *Liberalizacija trgovinskih odnosov*

Slovenija in Estonija sta z vstopom v Evropsko Unijo prevzeli skupno evropsko trgovinsko politiko, zato razlik med državama v tem pogledu ni več. Pristopa do zunanje trgovine v obdobju pred tem pa sta se precej razlikovala.

Morda najbolj zgovoren pokazatelj odločnosti estonske reformne politike je liberalizacija zunanje trgovine. Estonija je namreč uvedla popolno enostransko liberalizacijo in je bila tako v devetdesetih skupaj s Hongkongom in z izjemo nekaterih otoških držav, ki želijo biti davčne oaze, država z najbolj odprto trgovinsko politiko na svetu. Do leta 1992 so bile kvote za uvoz industrijskih izdelkov iz sovjetskega obdobja ukinjene, novih carin pa niso uvedli. Povprečna ponderirana stopnja carine je bila leta 1993 1,4 odstotka, do leta 1997 pa celo 0 odstotkov (V Sloveniji 10,6). Iz zaščite so bili izvzeti celo kmetijski proizvodi (Feldmann in Sally 2002: 83-84).

S podobnim tempom je Estonija pristopila tudi k liberalizaciji tujih neposrednih investicij, saj je bila zakonodaja za to področje sprejeta že septembra 1991.

Tudi na področju zunanje trgovinske politike je samostojna Slovenija nadaljevala proces liberalizacije, začet v obdobju v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji. Čeprav je bila Slovenija trgovinsko Zahodu najbolj odprta regija v socialističnem svetu, je bila takratna carinska politika vseeno izjemno

netransparentna in je imela negativen vpliv na konkurenčnost slovenskih podjetij v tujini. Na domačem trgu so slovenska podjetja uživala visoko stopnjo zaščite (Majcen in Kaminski 2004:136).

Zaradi nujnosti dostopa do novih trgov po izgubi jugoslovanskega in trga bivših socialističnih republik Sloveniji pri liberalizaciji svoje zunanje trgovinske politike ni ostalo veliko maneverskega prostora (Majcen in Kaminski 2004: 133). Slovenija je poglobila stike z mednarodnimi trgovinskimi tokovi s pristopom k Splošnemu trgovinskemu sporazumu leta 1994. Leta 1995 je sklenila prostotrgovinski sporazum z državami EFTA, leta 1996 pa je pristopila k sporazumu CEFTA. Slovenija je sklenila tudi več bilateralnih prostotrgovinskih pogodb s pribaltskimi državami, Bolgarijo, Hrvaško, Turčijo, Izraelom in Makedonijo (Ravbar 1998: 250).

Glavnino liberalizacije zunanje trgovine je Slovenija opravila v zadnjih letih bivanja v Jugoslaviji in v prvih letih po samostojnosti, ko je odstranila skoraj vse necarinske oblike zaščite in občutno zmanjšala carine. Do leta 1993 je tako učinkovita carinska zaščita za proizvodni, energetski in rudarski sektor znašala 4 odstotke, še leta 1986 pa je bila 37 odstotkov. Od leta 1994 do leta 2001 se je povprečna stopnja carinske zaščite v proizvodnji zmanjšala od 15,3 odstotka do 11,1 odstotka (Majcen in Kaminski 2004: 138).

Obdobje po začetni liberalizaciji je bilo na področju slovenske trgovinske politike zaznamovano z nujnim prilagajanjem Evropski Uniji. Trgovinske določbe Evropskega sporazuma o pridruženem članstvu med Republiko Slovenijo in Evropsko unijo, podpisanega 10. junija 1996, so stopile v veljavo 1. 1. 1997. To je pomenilo, da je morala Slovenija nemudoma odpraviti carine za 41 odstotkov dobrin, uvoženih iz EU, za 28 odstotkov dobrin zmanjšati na 55 odstotkov prejšnjih vrednosti in za 32 odstotkov na 70 odstotkov. Za izdelke v drugi in tretji skupini so se tarife zmanjševale postopoma do leta 2000 (Majcen in Kaminski 2004: 144).

Na slovensko trgovsko odpiranje tujini po samostojnosti je bolj kot vključevanje v Svetovno trgovinsko organizacijo (STO) vplivalo približevanje Evropski Uniji. Raven splošnih carin je namreč po vstopu v STO ostala relativno visoka, čeprav je bil učinek te zaščite zelo majhen, saj je večina uvoza prihajalo iz

držav, s katerimi je imela Slovenija sklenjene prostotrgovinske sporazume. Kljub temu dejstvu slovenski vladi zaradi notranjih nasprotovanj ni uspelo zmanjšati teh carin, dokler jih ni bilo potrebno zmanjšati in uskladiti s skupno carinsko tarifo. V nasprotju z Estonijo Slovenija torej zunanje trgovine ni liberalizirala bolj, kot je bilo potrebno (Majcen in Kaminski 2004: 146).

4.4 *Tuje neposredne investicije*

Na področju tujih neposrednih investicij sta Estonija in Slovenija izbrali zelo različne pristope. Estonija si je kmalu pridobila ugled med zahodnimi vlagatelji kot zanimivo okolje za naložbe, predvsem zaradi jasne in kredibilne nediskriminatorne politike do tujih vlagateljev. Zagotovljeni so bili popolna repatriacija dobičkov in enaki pogoji kot za domača podjetja. Administrativni postopki so bili jasni in hitri. (Ratso 2005: 3).

V Estonijo je med tranzicijo tako priteklo veliko več tujih neposrednih investicij (TNI) kot v Slovenijo, gledano kot delež BDP-ja. Tako je delež vhodnih TNI leta 2002 znašal v Estoniji 65,9 % BDP-ja, v Sloveniji pa 23,1 % (Vahter 2004: 18).

Na drugi strani je bila Slovenija pri privabljanju tujih neposrednih investicij (TNI) bolj zadržana. Pri privatizaciji so bili favorizirani insajderji namesto potencialnih tujih vlagateljev, na manjše zanimanje teh pa so vplivale tudi kapitalske kontrole, ki so veljale v devetdesetih (Silva-Jauregui 2004: 122). Uradno stališče Slovenije je naklonjenost do TNI, kar je bilo zapisano že v Resoluciji o strategiji do tujih vlaganj iz leta 1994, kljub temu pa je bil v praksi odnos države do tega področja pogosto pasiven ali negativen. Bolj odločne korake za ustvarjanje za tuje vlagatelje privlačnega okolja je država naredila od leta 2000, ko je sprejela program za spodbujanje neposrednih tujih investicij viri (Filej 2004: 25).

Razlike v pomenu tujih neposrednih investicij za primerjani državi so razvidne tudi v spodnji tabeli.

Tabela 3: Deleži podjetij s tujimi vlaganji (Foreign Investment Enterprises) v različnih področjih gospodarstva (v%) glede na vsa podjetja

	Estonija	Slovenija
Leto	2001	2000
Prodaja	46,6	33,2
Izvoz	58,5	38,2
Zaposlovanje	39,4	18,1
Dodana vrednost	48,7	21,9
Premoženje	54,4	24,1
Število podjetij	26,1	12,8

Vir: Vahter 2004: 21

Nazoren primer estonske odprtosti za tuje vlagatelje je bančni sektor, v katerega se je steklo največ TNI v Estoniji. Tema prisotnosti tujega lastniškega kapitala v tem sektorju je v Sloveniji v zadnjih letih pogosto v središču, predvsem ob diskusijah o lastništvu Nove Ljubljanske banke in Nove kreditne banke Maribor. O tem podrobneje govori naslednje poglavje, za prvo oceno pa je dovolj primerjava deleža domačega lastništva bank – v Sloveniji ta znaša 80,6 %, v Estoniji pa 1,5% (Čeh 2006: 12). V Estoniji so prejeli veliko TNI še sektorji transporta, telekomunikacij, proizvodnje in prodaje na drobno in debelo.

Daleč največji prejemnik TNI v Sloveniji je bil sektor proizvodnje, sledijo trgovina in finančno posredništvo in druge poslovne storitve. Največje ovire za tuja vlaganja v Slovenija so bile kapitalske kontrole v devetdesetih, visoka cena delovne sile in njena visoka obdavčenost, birokratske prepreke, majhnost lokalnega trga, tujcem nenaklonjen način privatizacije, težave pri pridobivanju zemljišč, relativno

rigiden trg delovne sile in pasivna politika promoviranja tujih neposrednih investicij (OECD 2002: 13).

4.5 *Bančni sektor*

Leta 1989 je bila ustanovljena estonska centralna banka, ki je sicer že obstajala med leti 1918 do 1940, s čimer se je pričela pot k ekonomski in monetarni neodvisnosti Estonije. Pred tem je bila Estonija popolnoma integrirana v sovjetski bančni sektor, ki je imel malo podobnosti z bančnimi sektorji v kapitalističnih državah, saj je bila njegova pretežna funkcija usmerjanje sredstev v gospodarstvu skladu s planom, brez upoštevanja tržnih zakonitosti.

Leta 1988 se je pričelo reformiranje sovjetskega bančnega sistema v okviru perestrojke z namenom ločitve centralne od ostalih bank. Estonija je bila pri reformnih prizadevanjih pionir, saj je želela s tem zmanjšati ekonomsko odvisnost od sovjetskega sistema. Istega leta je bila ustanovljena Tartu Kommertspank, ki je bila prva komercialna banka v Sovjetski zvezi. Ta banka je dovoljevala tudi ustvarjanje podružnic, ki so de facto poslovale neodvisno. Po obdobju hiperinflacije leta 1991 so postale minimalne zahteve za ustanovitev banke dosegljivejše, zato je prišla do navala novih bank v prvi polovici leta 1992. Leta 1993 je prišlo do bančne krize, saj je moral velik del novonastalih bank zaradi slabega poslovanja, neizterljivih posojil in uvedbe valutnega odbora, ki je onemogočal reševanje komercialnih bank, zapreti svoja vrata (Shen 1994: 98). Tako je leta 1992 v Estoniji obratovalo 41 bank, leto kasneje pa 22 (Sörg 2003: 7).

Estonski bančni sektor je leta 1998 ponovno pretresla kriza, katere glavni povod so bili zunanji dejavniki (ruska finančna kriza), razlogi pa so bili tudi v preveč tveganem poslovanju bank, kar priča o tem, da lekcije iz leta 1992 niso zalegle. Zaradi visoko konkurenčnega bančnega sektorja so banke povečevale naložbe v vrednostne papirje, kar jih je naredilo zelo ranljive za borzna gibanja. Ob borznem zlomu na estonskem in drugih trgih zaradi ruske finančne krize se je število delujočih bank v Estoniji znova prepolovilo (Sörg 2003: 5).

Prvo desetletje estonskega bančnega sektorja je bilo obdobje sproščenih regulativnih okvirjev in tveganega poslovanja, ki je prinašalo velike dobičke in hitro

rast ali pa bankrot. Bančni sektor se je od takrat stabiliziral, pri čemer so imeli velik vpliv tuji lastniki, ki so v banke pogosto vstopali po kriznih obdobjih. Leta 2002 je tuji delež v skupnem delniškem kapitalu bank znašal kar 85 %.

4.5.1 Slovenija

V nasprotju s sovjetskim je bil jugoslovanski bančni sistem od leta 1974 decentraliziran, ko so bile za vse republike in avtonomni pokrajini ustanovljene posebne centralne banke. Guvernerji teh bank so tvorili Svet Narodne banke Jugoslavije, ki je bila odgovorna za enotno monetarno politiko v Jugoslaviji. Svet je odločitve sprejemal soglasno. Ta decentralizirana implementacija enotne monetarne politike je Sloveniji močno olajšalo vzpostavitev lastnega bančnega sistema leta 1990 (Rant 2004: 85).

Kot v drugih socialističnih gospodarstvih tudi v Jugoslaviji komercialne banke niso bile avtonomne v svojem poslovanju, temveč so služile bolj kot servis za financiranje podjetij. V jugoslovanskem sistemu samoupravljanja, tržnega socializma in družbene lastnine so imele banke zelo pomembno vlogo, saj so se z njihovimi posojili, ki niso temeljili na tržnih kriterijih, dolgo časa skrivale temeljne slabosti tega ekonomskega sistema. Posojila bank so bila namreč v veliki meri darila, saj so bile realne obrestne mere za vračanje teh dolgov zaradi inflacije negativne. Delovanje takratnega gospodarskega sistema je torej neizogibno povzročalo kopičenje vse večjih izgub v bankah (Ribnikar 1997: 95).

Ob samostojnosti je bila sanacija bank nujna za rehabilitacijo finančnega sektorja in celotnega gospodarstva, saj se je prav v bankah osredotočilo največ stroškov slovenske tranzicije (Štiblar in Voljč 2004: 265). Leta 1991 je bila osnovana Agencija za sanacijo bank, ki je nadzirala sanacijo bank, upravljala z njihovim slabim premoženjem in izdajala državne obveznice, s katerimi je zmejševala dolgove bank. V proces sanacije so bile vključene Ljubljanska banka in Kreditna banka Maribor leta 1993 in Kreditna banka Nova Gorica leta 1994, ki so predstavljale več kot pol celotnega bančnega sektorja. Glavni cilji sanacije so bili (Štiblar 1996: 42)

- doseganje kapitalne ustreznosti po svetovnih merilih,
- pozitivni denarni tok in tekoči dobiček iz poslovanja,

- znižanje bančnih obrestnih mer,
- pridobiti kredibilnost na mednarodnih finančnih trgih,
- izoblikovanje osnovnih načel racionalnega obnašanja bank.

Sanacija je bila izpeljana kot kombinacija centraliziranega in decentraliziranega načina sanacije, kar pomeni, da je bilo slabo premoženje bank le deloma zamenjano za državne obveznice. Ker država tako ni postala celotna lastnica bank, so bile tudi te vključene v proces interne rehabilitacije (Štiblar in Voljč 2004: 266). Sanacija bank je bila uspešno izpeljana do leta 1996. Sloveniji je uspelo stabilizirati in sanirati ta sektor brez večje vpletenosti mednarodnih finančnih institucij. Sanirane banke so izboljšale svoje vodenje, organizacijsko strukturo, postopke posojanja in upravljanja s tveganji.

Strošek sanacije je mogoče meriti s povečanjem javnega dolga, ki ga je povzročila. Slovenija je izdala obveznic v vrednosti približno 1,9 mio DEM, kar je takrat znašalo manj kot 10 odstotkov BDP-ja, kar je ocenjeno za sprejemljiv strošek. To se je potrdilo tudi ob prodaji 34-odstotnega deleža Nove ljubljanske banke belgijski družbi KBC leta 2002, za kar je država iztržila 435 mio evrov. Iz tega se da izpeljati, da je bila takratna tržna vrednost banke dvakrat večja, kot je stala njena sanacija (Štiblar in Voljč 2004: 267).

Program privatizacije obeh saniranih bank, NLB in NKBM, je bil sprejet maja 2001. V njem je vlada opredelila dva temeljna cilja privatizacije (Pust 2004 :12): (1) krepitve učinkovitosti in konkurenčnosti bank in bančnega sistema in (2) doseganje največje možne kupnine za državo za zmanjšanje javnega dolga. Proces privatizacije je bil izpeljan prek javnih ponudb, pri čemer je bila delno uspešno le ponudba za NLB. Po koncu tega procesa je imel belgijski KBC v lasti 34 odstotni delež, EBRD 5, drugi privatni lastniki 17 odstotkov, ostalo pa je v lasti države ali paradržavnih institucij (Štiblar in Voljč 2004: 267). Po neuspehu ponudbe za privatizacijo NKBM leta 2002 se je postopek vrnil na začetno stanje. Maja 2006 je slovenska vlada sprejela nov načrt privatizacije te banke, po katerem bi ostala četrtinska lastnica, ostal delež pa prodala v dveh fazah – najprej do 20 odstotkov ključnemu investitorju, nato pa po prestrukturiranju še 5 – 10 odstotkov domačim fizičnim osebam (Delo 11. 5. 2006).

4.6 *Monetarna in tečajna politika*

Morda najpomembnejši ukrep estonske tranzicijske politike je bila valutna reforma, ki jo je vlada Tiita Vaahija izvedla 20. junija 1992. Uveden je bil namreč valutni odbor z navezavo na nemško marko v razmerju 8:1. Nova valuta se je imenovala estonska krona. S tako reformo je bilo doseženih več pozitivnih učinkov: Estonija je pretrgala stike z nestabilno zono rubljev, vpeljane so bile stroge proračunske omejitve, omogočena je bila hitra makroekonomska stabilnost in v splošnem pogledu vneslo veliko kredibilnosti celotnemu reformnemu programu (Feldmann in Sally 2002: 80).

Tako kot Estonija je tudi Slovenija uporabljala isti režim deviznih tečajev od samostojnosti pa do vstopa v evropski mehanizem deviznih tečajev ERM II. Slovenija je že takoj po osamosvojitvi kot edina izmed srednjeevropskih posttranzicijskih držav izbrala drseči tečaj brez ciljne vrednosti. Slovenija je od prejšnje države podedovala relativno dobro delujoč finančni institucionalni sistem, kar je olajšalo prehod v kapitalistični sistem. Banka Slovenije je leta 1991 prvič objavil prioritete svoje monetarne politike, ki so bile v prvi vrsti ukrotiti inflacijo, nato pa še izolirati tolar od mednarodnih finančnih tokov in stabilizirati devizni tečaj (Phillips in Ferfila 2000: 206).

Pri soočanju z inflacijo se je Banka Slovenije soočala z internim in eksternim problemom. Pri slednjem je šlo za velik pritok tuje valute zaradi velikega presežka na tekočem računu, pritoka portfeljskih investicij in repatriacije deviznih varčevanj slovenskih državljanov. Notranji dejavniki pritiskov na inflacijo pa so bili nedelujoči kapitalski in finančni trgi, zadolžen in od podjetij odvisen bančni sektor, rigidni trg delovne sile, velika moč sindikatov in predvsem rast relativnih cen storitev v nemenjalnem sektorju. Slednje so se v prvih letih slovenske tranzicije podražile precej bolj kot v primerljivih državah, bile pa so tudi precej nestabilne. Tradicionalna razlaga tega fenomena je efekt Balassa Samuelson, ki pravi, da rast produktivnosti v sektorju izdelkov, ki se jih lahko izvaža (menjalni sektor), prek izenačitve cene dela vpliva tudi na rast relativnih cen nemenjalnih dobrin glede na menjalne. Študija Jazbeca iz leta 2002 v splošnem potrjuje obstoj efekta Balassa Samuelson v Sloveniji, vendar v manjši meri kot za druge tranzicijske države (Jazbec 2002: 23). Učinek tržne izenačitve cen dela je bil namreč zelo majhen, vendar pa sta na

povečanje relativnih cen za nemenjalne dobrine vplivala tudi dva druga vzroka: vladna intervencija v nadzorovane cene in davčno strukturo ter segmentiran in močno sindikaliziran trg delovne sile (Bole 2004: 172).

Ustvarjalci slovenske monetarne politike so se soočali s klasično dilemo, saj je makroekonomsko okrevanje zahtevalo povečevanje izvoza in domačega povpraševanja, hitro restrukturiranje in sanacijo gospodarstva, na drugi strani pa je bila za zmanjšanje inflacije nujna restriktivna monetarna politika in stabilen devizni tečaj. V nasprotju s takratnim konsenzom zahodnih ekonomistov, da je potrebno to dilemo rešiti s hitro privatizacijo, privabiti čimveč tujih neposrednih investicij, zmanjšati socialne izdatke in liberizirati finančne tokove in trge, je bila slovenski pristop bolj postopen. Eden temeljev tega pristopa je bila tudi monetarna politika in tečajna politika. Banka Slovenije v nasprotju s centralnimi bankami drugih postsocialističnih držav iz Srednje Evrope v svoji monetarni politiki ni ciljala obrestne mere ali deviznega tečaja, temveč denarno maso M1 (Oesterreichische Nationalbank 1997: 37). Banki Slovenije je uspelo nadzorovati denarno maso predvsem zaradi pomanjkanja denarnega trga ali drugih alternativnih finančnih institucij oziroma kreditnih instrumentov za nadzorovane banke z izjemo valutnega trga. Pritok deviz je BS skrbno sterilizirala z operacijami na odprtem trgu (Phillips in Ferfila 2000: 211-212).

Do sredine devetdesetih so bili instrumenti in cilji monetarne in devizne politike določeni in ustaljeni. Obvezne rezerve so ostale precej visoke za kratkoročne depozite, za depozite daljše od enega leta pa so bile odpravljene. Intervencije Banke Slovenije na valutnem trgu so spet postale najpomembnejši vir nastanka osnovne denarne mase (Phillips in Ferfila 2000: 212). Po letu 1995 pa je prišlo do sprememb v makroekonomskem okolju, saj so posojila podjetjem in gospodinjstvom iz tujine postala najpomembnejši vir nastanka osnovne denarne mase, ta večji pritok deviz pa je prisilil BS v dvig obveznih rezerv. Zaradi razvoja denarnega trga je BS vse težje nadzorovala osnovno denarno maso. V letu 1996 je veliko povečanje portfeljskih investicij iz tujine spet zahtevalo spremembo monetarne politike, saj se je BS zopet soočila s konfliktom med krotitvijo inflacije in ohranjanjem stabilnega deviznega tečaja, saj ni mogla ustavljati pritoka portfeljskih investicij z zmanjševanjem obrestnih mer, saj bi to spodbudilo inflacijo. BS je zato okrepila regulativno zakonodajo na

področju, s čimer je povečala likvidnostne rezerve v devizah in uvedla obvezno tolarsko kritje za posojila iz tujine v višini 40 odstotkov. V letu 1997 so tako večji del deviznih pritokov predstavljale portfeljske in druge naložbe in ne več posojila, kar je še vedno imelo destabilizacijske učinke. Za zmanjšanje slednjih je BS uvedla nekatere ukrepe, kot so zahteva po sprovajanju portfeljskih naložb tujih rezidentov prek domačih bank (Phillips in Ferfila 2000: 215).

Slovenija je uspešno razvijala finančne institucije in trge, stabilizirala devizni tečaj, nadzorovala ponudbo domačega denarja, s krotitvijo inflacije pa je imela še največ težav. Leta 1996 je prvič znašala manj kot 10 odstotkov, občutneje pa se je zmanjšala šele 2004, ko je znašala 3,6 %. Z izjemo omenjenih kapitalskih kontrol se je slovenska monetarna in tečajna politika v drugi polovici devetdesetih zmerno prilagajala zahtevam liberalizacije finančnih tokov zaradi približevanja Evropski uniji, kar pomeni, da se je morala odpovedati večini vzvodov monetarne politike (Phillips in Ferfila 2000: 217).

Slovenija in Estonija sta v sistem evropskih menjalnih razmerij ERM II⁹ vstopile 28. 6. 2004, od novih članic Evropske unije je to hkrati storila še Litva, od takrat pa še Ciper, Latvija, Malta in Slovaška. V času pisanja (april 2006) Sloveniji za prevzem evra kaže bolje, saj izpolnjuje vse pogoje za prevzem valute z letom 2007. Na drugi strani pa je estonski premier Anders Ansip v izjavi 13. 4. 2006 napovedal, da bo Estonija verjetno ne bo uspela zadostiti pogojem za prevzem evra januarja 2007. Največja težava za Estonce je inflacija, ki je leta 2005 znašala 4,1 odstotka, njeno prisiljeno zmanjševanje pa bi mnenju predsednika vlade imelo več negativnih kot pozitivnih učinkov (Forbes, 13. 4. 2006).

4.7 *Davčni sistem in fiskalna politika*

Reforma fiskalnega sistema se je v Estoniji začela novembra 1989 z zakonom o proračunu, ki je pripravil temelje za samostojno proračunsko politiko. Reforme so se nadaljevale leta 1990 z nadaljnjim prilagajanjem proračunske zakonodaje

⁹ ERM II je sistem plavajočih deviznih tečajev z določenimi največjimi odmiki od določene centralne paritetne vrednosti. Sistem je ob vpeljavi evra zamenjal sistem ERM, ki je bil v veljavi od 1979. Države morajo pred prevzemom v sistemu ERM II preživeti vsaj dve leti.

osamosvojitvenim postopkom (Sepp 1995: 23). Leto 1991 je bilo prvo leto, v katerem Estonija ni več plačevala davkov v sovjetski proračun. Prejšnji davčni sistem je bil nadomeščen z novim, ki je vključeval davek na osebni dohodek, davek na dobiček podjetij in davek na dodano vrednost. Za izdatke za socialno varnost je bil ustvarjen ločen fond, ki je bil financiran iz davka na plače.

Leta 1994 je vlada Marta Laara uvedla davčno reformo, ki je bila za tiste čase revolucionarna. Estonija je namreč kot prva evropska država uvedla enotno davčno stopnjo v višini 26 odstotkov za dohodnino in na dobiček podjetij in 33 odstotkov za socialne in zdravstvene prispevke za delojemalce. Stopnja davka na dodano vrednost je bila 18 odstotkov (US Department of State 1994). Uvedba enotne davčne stopnje je bila vsekakor revolucionarna poteza, a jo je treba šteti kot enega najpomembnejših temeljev estonskega naglega tranzicijskega razvoja. Podobne davčne sisteme je za tem uvedlo še precej evropskih držav.¹⁰ V času njene uvedbe pa je bila to zelo neobičajna poteza, ki je bila premieru Laaru po lastnem priznanju odsvetovana s strani strokovnjakov, finančnega ministra in predstavnikov Mednarodnega denarnega sklada. Mart Laar je svojo odločitev utemeljeval celo s svojo mladostno trmo in s tem, da je do takrat prebral le eno ekonomsko knjigo: *Free to Choose* Milтона Friedmana (Harnden 2005).

Leta 2000 je Estonija ponovno prenovila svoj davčni sistem. Ključna sprememba je bila pri davku na dobiček podjetij. Podjetja morajo namreč plačati le davek na dividende in druga prerazdeljevanja dobičkov, kot so ugodnosti za zaposlene, darila, donacije in podobno. Nerazdeljen dobiček podjetij, reinvestiran ali ne, ni obdavčen (Funke 2001: 6). Davčna stopnja je ostala 26 odstotkov, vendar pa so jo od takrat zmanjšali na 24, do leta 2007 pa naj bi jo zmanjšali do 20 (Invest in Estonia).

Neposreden učinek te reforme je bilo prvotno zmanjšanje prihodkov iz naslova davka na dobiček podjetij v državni proračun, v letu 2001 na primer na 748,3 mio EEK, kar je le 45,6 odstotkov zneska iz leta 1999. Vendar pa je bila raven iz leta

¹⁰ Latvija 1995, Litva 1995, Rusija 2001, Srbija in Črna gora 2003, Slovaška 2003, Ukrajina 2003, Gruzija 2004, Romunija 2005.

1999 presežena že leta 2003, leta 2004 pa je bilo prihodkov iz tega naslova že za 54 odstotkov več, kot leta 1999 (Ministry of Finance of Estonia: 35).

V prvih letih samostojnosti je bila slovenska fiskalna politika podrejena zahtevam makroekonomske stabilizacije. V nekaj letih je bila inflacija zmanjšana na obvladljivo raven, zaradi restriktivne fiskalne politike pa je bila dosežena uravnoteženost proračuna. Glavni proračunski dohodki so bili dohodninski davek, prometni davek in carine. Na strani odhodkov je bila opravljena nujna centralizacija, saj so bili odhodki republike Slovenije v obdobju socializma močno razpršeni v različnih skladih in programih na občinskih ravneh (Cvikl in Gaspari 2004).

Po končanem obdobju ekonomske stabilizacije je slovenski proračun še naprej podpiral nujne tranzicijske naloge, kot so restrukturiranje gospodarstva, rehabilitacija bančnega sektorja in pokojninska reforma. Za 1,5 odstotne točke BDP-ja so se povečali tudi izdatki za socialne transferje. Skupno vladno trošenje je bilo v devetdesetih zelo podobno evropskemu povprečju, vendar pa je postajalo vse manj ekonomsko kvalitetno in vzdržno, kar gre pripisati velikemu vplivu različnih interesnih skupin na določanje odhodkov (Cvikl in Gaspari 2004: 194).

Primerjava proračunskih prihodkov in izdatkov pokaže, da so slovenski proračunski prihodki in izdatki precej večji kot v Estoniji.

Tabela 4: Proračunski prihodki in izdatki

% BDP-ja	Estonija		Slovenija	
	Prihodki	Izdatki	Prihodki	Izdatki
1996	38,4	39,9	42,7	42,4
1997	39,8	37,4	41,5	43,2
1998	37,9	38,1	42,8	43,7
1999	36,3	40,4	42,9	44,2
2000	35,6	36,3	42,2	44,1
2001	35,3	35,0	42,9	44,5
2002	36,6	36,6	42,5	44,1

vir: Cvikl in Gaspari (2004: 197) in Statistical Office of Estonia.

Večina slovenskega vladnega dolga pred letom 1996 je nastala zaradi restrukturiranja bančnega sektorja in nekaterih večjih podjetij, predvsem železarn. Po tem obdobju so se občutno povečali državni izdatki za javno infrastrukturo, kot so ceste, železnice, energetske sektor. Od takrat se je vladni dolg povečal na približno 30 odstotkov BDP-ja, ki pa ni zaskrbljujoč zaradi vzdržne strukture in dejstva, da bodo prihodki od privatizacije namenjeni njegovemu odplačilu (Cvikl in Gaspari 2004: 199).

Estonija ima najmanjši vladni dolg glede na BDP izmed držav Evropske Unije, saj za leto 2005 znaša 5,4 odstotka. Leta 1995 je dolg znašal 8,6 odstotka, od takrat pa se precej enakomerno zmanjšuje. Povprečje v Evropski Uniji za 2005 znaša 63,3 odstotka. Struktura slovenskega in estonskega vladnega dolga se razlikuje še v eni

pomembni lastnosti, v Sloveniji znaša namreč delež dolga centralne vlade 97 odstotkov, v Estoniji pa zaradi večje vloge lokalnih oblasti le 52 odstotkov (Eurostat 2005a).

Slovenija je po samostojnosti uvedla nov davčni sistem. Za posameznike je bila največja sprememba uvedba dohodnine, ki je nadomestila raznolik nabor osebnih davkov v prejšnjem sistemu. Ta sistem je bil leta 1994 nekoliko spremenjen v smeri zmanjšanja davčnih obremenitev v nižjih dohodkovnih razredih in povečevanjem obremenitev v višjih, prestrukturiranja davčnih olajšav in širitve davčne osnove. Ta zakon o dohodnini je z manjšimi spremembami v letih 1995, 1996 in 1997 veljal do leta 2004 (Zakotnik 2004, citirano po Martinuzzi 2004: 3). Dohodnina je progresivna, stopnje obdavčitve pa so segale od 17 za prvi razred do 50 odstotkov za šesti razred. Višje stopnje davka se plačujejo le za zaslužek nad mejo prejšnjega razreda (Žibert 2003: 8).

Prihodek od dohodnine je v Sloveniji precej večji kot v Estoniji, kot je razvidno v tabeli.

Tabela 5: Delež dohodnine v proračunskih prihodkih

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Slovenija	18,0	18,0	19,4	19,4	19,2	18,4	16,0	17,0	16,4
Estonija	20,3	21,1	8,3	7,8	7,6	8,0	8,0	7,1	6,8

viri: Sepp (1995: 94), Estonia Ministry of Finance, Žibert 2003

Slovenski davčni sistem je z uvedbo davka na dodano vrednost in trošarin leta 1999 dokončno postal strukturno podoben sistemom držav OECD. V tabeli je prikazana primerjava implicitnih davčnih stopenj (IDS) za različna področja gospodarstva. Implicitna davčna stopnja je delež zbranih davkov glede na potencialno davčno osnovo za vsako področje. Podrobnosti o vključenih statistikah so v opombah.

Tabela 6: Implicitne davčne stopnje

	Vsi davki kot delež BDP-ja		Implicitna davčna stopnja za:						Najvišja dohodninska stopnja
			Potrošnjo ¹¹		Delo ¹²		Kapital ¹³		
	1995	2003	1995	2003	1995	2003	1995	2003	2005
EU25	40,5	40,3	21,8	22,0	36,0	35,9	23,2	25,4	41,1
Estonija	37,9	33,4	22,2	20,7	38,8	38,6	18,2	10,9	24,0
Slovenija	40,8	40,1	25,5	24,9	39,2	38,4	/	/	50,0

Vir: Eurostat (2005b)

Iz tabele je razvidno, da večjih razhajanj v implicitnih davčnih stopnjah med Estonijo, Slovenijo in povprečjem Evropske Unije ni. Izstopa nizek delež zbranih sredstev iz davkov za Estonijo in tamkajšnja nizka obdavčenost kapitala v primerjavi z evropskim povprečjem.

4.8 Socialna politika

Slovenija in Estonija sta se v svoji izbiri načina prilagajanja delovne sile novemu kapitalističnemu okolju zelo razlikovali. Slovenija je izbrala previdno, intervenistično politiko z veliko ovirami za spreminjanje zaposlitev, pomoči podjetjem za preprečevanje odpuščanj, velikodušno podporo za nezaposlene in upokoјence, rigidnim sistemom določanja plač in prevladujočim deležem notranjih privatizacij. Na

¹¹ IDS na potrošnja kot davčne prihodke jemlje davke na transakcije med končnimi potrošniki in proizvajalci, davčna osnova pa je celotna potrošnja gospodinjstev.

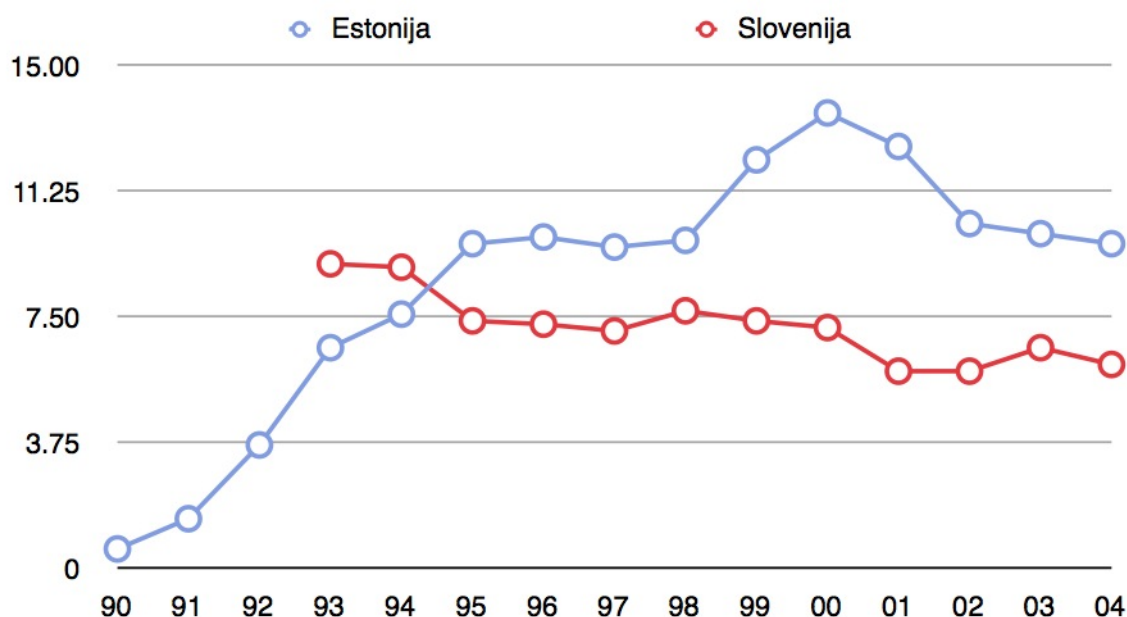
¹² IDS za delo kot davčne prihodke upošteva dohodnino, davke na izplačane plače in obvezne socialne prispevke, kot davčno osnovo pa skupen znesek plač.

¹³ IDS na kapital kot davčne prihodke upošteva davke na kapitalske dobičke, varčevanje in vlaganja, imenovalec tega izračuna pa je ocena skupnega kapitalskega dobička rezidentov države.

drugi strani je bilo v Estoniji zelo malo ovir za odpuščanje in ustvarjanje novih služb, brez učinkovitega določanja minimalne plače, nizkim obdavčenjem dela, majhno podporo za nezaposlene, pri privatizaciji pa so prevladovali zunanji prevzemi, ki so krepili razvoj korporativnega upravljanja in s tem pospeševali odpuščanje (Vodopivec 2000: 11).

Socialni kazalci se v Estoniji in Sloveniji precej razlikujejo. Estonija je v obdobju od samostojnosti stalno beležila precej visoko gospodarsko rast, kar pa ne pove vsega o tem, kako so koristi od tega napredka razporejene. Pot šok-terapije, ki jo je Estonija izbrala, je pogosto kritizirana zaradi domnevnega žrtvovanja življenjskega standarda in povečevanja življenjskih razlik. Pri ugotavljanju tega si lahko pomagamo z nekaj statističnimi podatki.

Slika 1: Stopnja nezaposlenosti

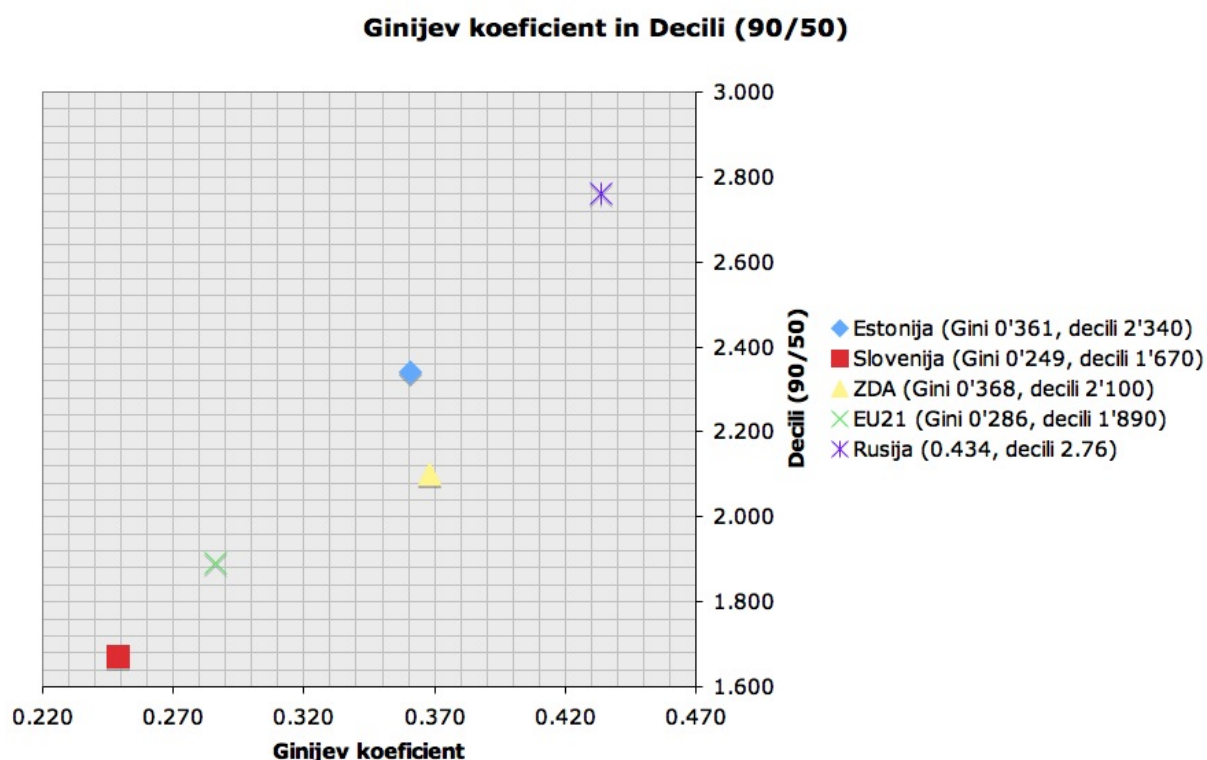
Vira: Estonian Statistical Office, Statistical Office of The Republic of Slovenia 2003)

Etonska stopnja nezaposlenosti je torej v obdobju samostojnosti močno narasla, a je še vedno povsem primerljiva s splošnimi evropskimi podatki, na primer praktično enaka kot tista na Finskem ali pa v Franciji in manjša kot v Nemčiji. Veliko povečanje v letih 2000 in 2001 je treba pripisati krizi estonskega gospodarstva, ki sta

jo povzročili ruska in azijska finančna kriza. Slovenija se je pri krotitvi nezaposlenosti odrezala bolje.

Precejšnje razlike so razvidne pri kazalcih dohodkovne neenakosti. Estonija je tako po teh merah ena najbolj razslojenih držav v Evropi, Slovenija pa je po tej statistiki med boljšimi v Evropi. Uporabljeni so podatki raziskave Luxembourg Income Study, ki za države v raziskavi navajajo Ginijeve koeficiente¹⁴ in razmerje med devetim in petim decilom¹⁵.

Slika 2: Ginijev koeficient in decili (90/50)

¹⁴ Ginijev koeficient je mera družbene razdelitve dohodkov. Računa se kot delež površine nad Lorenzovo krivuljo do premice popolne enakosti na grafu, ki ima na abscisi kumulativen delež ljudi v družbi od najrevnejših do najbogatejših, na ordinati pa kumulativen delež zasluženega dohodka. Lorenzova krivulja je krivulja na istem grafu, ki za vsak delež prebivalstva določa, kolikšen delež skupnih dohodkov pripada njim. Premica popolne enakosti na takem grafu seka absciso na točki (0%, 0%) in ordinato na točki (100%, 100%) in je vedno nad Lorenzovo krivuljo.

¹⁵ Decili so vrednosti, ki glede na spremenljivko populacijo razdelijo na deset enakih delov. Deveti decil je tako delež dohodkov v skupnem dohodku družbe, ki ga prispeva devet desetih populacije. Peti decil je mediana. Razmerje med petim in devetim decilom torej meri povprečno naraščanje dohodkovne neenakosti v zgornjem sloju družbe. Razmerje oziroma naklon premice 1 bi pomenil popolno dohodkovno enakost v tem območju.

vir: Luxembourg Income Project (a). Podatki za 2000 ali izjemoma starejši.
<http://www.lisproject.org/keyfigures/ineqtable.htm>

Vendar pa podatki o relativni revščini kažejo, da ta ne odstopa v veliki meri od evropskega povprečja, čeprav je še vedno največji med novimi članicami EU-ja, vključenimi v raziskavo. Tako je bilo leta 2000 v Estoniji 19,8 odstotkov prebivalstva, ki je imelo manj kot 60 odstotkov medianskega dohodka. Ta delež je znašal v Avstriji 13,6, v Belgiji 15,6, na Češkem 10,5, v Franciji 14,4, v Grčiji 21,5, v Italiji 19,9, na Poljskem 15,2, v Rusiji 25,7 in v Sloveniji 14,2 (Luxembourg Income Study b). Povprečna plača za leto 2004 je v Estoniji znašala 466 EUR, v Sloveniji pa 1117 EUR (International Labour Organisation).

Pomembna lastnost estonskega trga dela je velika mobilnost delovne sile. Tako so stopnje ustvarjanja in zapiranja delovnih mest najvišje v Evropi in so podobne kot v Združenih državah. Tako veliko dinamičnost pri ustvarjanju gre v začetnih letih tranzicije pripisati predvsem sektorju malih podjetij, kamor se je preselilo veliko odvečne delovne sile iz velikih državnih podjetij. Do leta 2001 se je preskrbovanje trga delovne sile končalo, vendar pa je visoka mobilnost ustvarjanja novih delovnih mest ostala zaradi velike medsektorske mobilnosti, velike poklicne mobilnosti estonskih zaposlenih in zaradi podjetništvu naklonjenega institucionalnega okvira (Masso in dr. 2004: 32). Primerjava stopenj novih zaposlitev in odpuščanj na 100 delovnih mest med Slovenijo in Estonijo jasno pokaže večjo aktivnost na trgu delovne sile v Estoniji kot v Sloveniji, čeprav so bile začetne razmere zelo podobne. V Estoniji se je število odpuščanj kmalu po samostojnosti povečalo na okoli 30 na 100 delovnih mest, vendar je temu z majhnim zamikom sledilo tudi število novih zaposlitev. Pomembna razlika med državama je tudi v verjetnosti uspešnega prehoda med zaposlitvami, saj je ta v Estoniji veliko večja, manjša pa je verjetnost sprememba statusa iz nezaposlenosti v neaktivnost (Vodopivec 2000: 14).

Reformiranje slovenskega trga dela se je začelo že v obdobju Jugoslavije s sprejemom novega zakona o podjetjih leta 1998, ki je dovoljeval lastnikom podjetij odpuščanje delavec, s čimer se je končalo obdobje delavskega samoupravljanja. Leta 1991 sprejeta delavska zakonodaja je bila prilagojena novemu tranzicijskemu okolju, a ostala precej rigidna. Tako je bil odpovedni rok za odpuščanje zaradi

ekonomskih razlogov mogoč s šestmesečnim odpovednim rokom in odpravnino v višini v višini polovice delavčeve plače za vsako leto službovanja. Zaposlovanje za določen čas je bilo bolj liberalno. V primerjavi z ostalimi tranzicijskimi državami je bila v Sloveniji raven zaščite zaposlenih največja, tako je bil njen rezultat v seštevku indikatorjev za redno in začasno zaposlitev 3,8, povprečje pa je bilo 3 (Haltiwanger, Scarpetta in Vodopivec 2003, citirano po Vodopivec 2004: 295).

4.8.1 Pokojninski sistem

Prvi pokojninski zakon v Estoniji, sprejet leta 1992, je bil po komaj enem mesecu veljavnosti zaradi kriznih razmer suspendiran. Negotove razmere v gospodarstvu, ki jih ponazarja padec BDP-ja za 21,6 odstotkov in več kot 1000-odstotna inflacija ter pomanjkanje računalniške podpore za zbiranje davkov so povzročili deficit v skladu za socialno varnost, ki je izplačeval pokojnine. Nova shema je zaradi pragmatičnosti predvidevala enotno stopnjo pri izračunavanju višin pokojnin. Po protestu upokojencev so shemo leto kasneje spremenili in poleg osnovne pokojnine dodali še dodatek, odvisen od števila delovnih let (Mueller 2002: 732).

Reformiranje pokojninskega sistema v Estoniji se je začelo leta 1997, končalo pa se je leta 2000. Sistem je bil preoblikovan v tri stebre. Prvi steber je razdeljen na dva nivoja. Prvi nivo je državna pokojnina, s katero upravlja država, financira pa se neposredno iz proračuna oziroma z obveznimi prispevki za sedaj zaposlene. Drugi nivo so pokojninski skladi, ki bodo začeli z izplačevanjem pokojnin v letu 2009. Vplačevanje vanj je obvezno za nove zaposlene in prostovoljno za ostale zaposlene.¹⁶ Z njimi upravljajo zasebne finančne ustanove v povezavi z bankami in zavarovalnicami. Drugi in tretji steber sta prostovoljna, višina pokojnine pa je odvisna od prispevkov (Natali 2004: 2-3).

Slovenski pokojninski sistem je mogoče po besedah Stanovnika jemati kot primer uspešne gradualistične politike na področju socialne zaščite (Stanovnik 2004: 320). Prvi zakon na tem področju je bil sprejet leta 1992 in je uvedel enostebni

¹⁶ Kljub prostovoljnemu pristopu k temu stebru se je v ta sistem v letu in pol od uvedbe leta 2002 vključilo 55 odstotkov zaposlenih, kar je ocenjeno kot velik uspeh (Compiler 3. 11. 2003).

dokladni sistem po načelu 'pay as you go', kar pomeni, da se izdatki za pokojnine niso financirali iz rezerv, temveč iz tekočih prihodkov delovne populacije.

Leta 2000 je v Sloveniji prišlo do pokojninskih reform, saj je enostebni sistem zaradi neugodnih demografskih razmer in neučinkovitosti izključno državnega prerazporejanja sredstev neprimeren za moderno evropsko državo. Najpomembnejše spremembe so (Banović 2004: 11): uvedba tristebnega sistema, postopno višanje starosti upokojitve, postopno višanje števila let za odmero pokojninske osnove z 10 na 18 let, uvedba davčnih olajšav, znižanje odstotka za odmero pokojnine glede na pokojninsko osnovo in določitev največjega razmerja med najvišjo in najnižjo pokojnino pri 4:1. Prvotni osnutek za pokojninsko reformo, ki ga je pripravilo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je bil še veliko bolj radikalen, saj je predvideval veliko krčenja prvega pokojninskega stebra in uvedbo obveznega in zasebno financiranega drugega stebra. Ti predlogi so se po posredovanju sindikatov, političnih strank in nekaterih ekonomistov na koncu uresničili v veliko manjši meri (Stanovnik 2004: 322).

Razlike v velikodušnosti pokojninskega sistema med državam ponazarjajo stopnje nadomestila, torej razmerje med povprečno pokojnino in povprečno neto plačo. V Sloveniji je v letih 1992 do 2002 znašala povprečno 75,3 odstotka (Stanovnik 2004: 326), v Estoniji pa ta podatek za drugo polovico devetdesetih znaša 40 – 45 odstotkov, kar komaj presega 40 odstotkov, kar je spodnja priporočena meja Mednarodne organizacije dela (Natali 2004: 1).

4.8.2 Podpora za nezaposlene

Prehod v kapitalistični sistem iz socialističnega sistema neizogibno povzroči porast števila nezaposlenih. To se je zgodilo v obeh primerjanih državah, kot je razvidno na sliki 1. V nasprotju z drugimi socialističnimi sistemi je v Jugoslaviji obstajal status nezaposlenosti in s tem od zgodnjih sedemdestih naprej tudi mehanizmi pomoči za nezaposlene, kar se je nadaljevalo tudi v samostojni državi. Nezaposleni so imeli pravico do denarnega nadomestila (po izteku tega so prejeli podporo za nezaposlene), usposabljanja, povrnitev stroškov za selitev zaradi službe ter plačilo zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja. Tak sistem je podedovala tudi Slovenija (Vodopivec 1995: 5).

Kljub temu, da je sistem zavarovanj za primer nezaposlenosti po mnenju Stanovnika (2004: 329) najšibkejši del socialnega varstva v Sloveniji, primerjava estonskega in slovenskega sistema podpor za nezaposlene jasno razdeli državi na dva različna bregova. Buchen (2005) za primerjavo politik do nezaposlenih uporablja tri dejavnike: (1) bruto stopnja nadomestitve, torej razmerje med povprečno višino nadomestila glede na bruto plačo, (2) razmerje med deležom BDP-ja, ki ga predstavljajo podpore za nezaposlene, in deležem nezaposlenih med prebivalstvom in (3) maksimalno trajanje podpore za nezaposlene. Rezultati iz tabele 7 nazorno prikažejo razlike med državama. Slovenske stopnje nadomestitve so za Madžarsko druge največje med tranzicijskimi državami.

Tabela 7: Zaščita za nezaposlene v Veliki Britaniji, Estoniji, Nemčiji in Sloveniji konec devetdesetih.

	Bruto stopnja nadomestitve	Razmerje med deležom BDP-ja, ki ga predstavljajo podpore za nezaposlene, in deležem nezaposlenih med prebivalstvom	Maksimalno trajanje podpore (meseči)
VB	36	0,17	12
Estonija	40 ¹⁷	0,02	12
Nemčija	61	0,39	32
Slovenija	63	0,22	24

Vir: Buchen (2005: 20)

¹⁷ Podatki za 2003, ko je bila spremenjena zakonodaja. Pred tem je znašala bruto stopnja nadomestitve le 10 odstotkov.

4.8.3 Dialog med socialnimi partnerji

Zaradi večinoma obveznega članstva v socializmu in slabega ugleda sindikatov, ki niso delovali neodvisno, je po koncu socializma v vseh tranzicijskih državah prišlo do upada članstva v sindikatih. V Sloveniji je bila ta padec najmanjši med srednjeevropskimi tranzicijskimi državami, saj je bilo leta 2001 40 % zaposlenih članov sindikatov, v Estoniji pa ta številka znaša 14 %. V Estoniji obstajata dve krovni sindikalni organizaciji, ki skupaj štejeta 37 sindikatov in 108.000 delavcev. Organizacija delodajalcev predstavlja le 4% vseh podjetij. Na drugi strani je v Sloveniji 6 krovnih sindikalnih organizacij in 17 neodvisnih sindikatov. Na strani delodajalcev je razlika z Estonijo velika, saj je članstvo v Gospodarski zbornici Slovenije obvezno (Buchen 2005: 10).

Slovenska vlada je že leta 1990 ustanovila Svet za zaposlovanje v okviru Ministrstva za delo, v katerem so bili zastopani predstavniki ministrstva, gospodarske zbornice in sindikatov. Kljub neznatni vlogi sveta v prvih letih, je šlo za zametke tripartitnega socialnega partnerstva, ki je bilo leta 1994 institucionalizirano z ustanovitvijo Socialno-ekonomskega sveta (Pečanić 2003: 26). Kolektivno dogovarjanje o plačah je bilo večji del slovenske samostojnosti obvezno, kar sta določata tako Zakon o delovnih razmerjih iz leta 1990 kot stara jugoslovanska delovna zakonodaja, ki je ostala veljavna tudi v obdobju samostojnosti, če ni bila v nasprotju z drugimi slovenskimi zakoni. Taka ureditev je v nasprotju s standardi Evropske Unije in Mednarodne organizacije dela, zato jo je morala Slovenija spremeniti. To se je zgodilo leta 2003, ko je stopil v veljavo nov zakon o delovnih razmerjih (European Industrial Relations Observatory 2002).

Od leta 1994 do 2002 so socialni partnerji v tripartitnih pogajanjih podpisali dva širša sporazuma in 5 bolj specifičnih tripartitnih sporazumov v zvezi s plačami (Stojanović 2003, citirano po Pečanić 2003: 66). Urejanje položajev zaposlenih bolj specifično poteka prek sklepanja kolektivnih pogodb – obstajata dve splošni kolektivni pogodbi (za gospodarstvo in negospodarstvo), panožne kolektivne pogodbe in podjetniške kolektivne pogodbe. Ministrstvo za delo običajno registrira od 30 do 40 kolektivnih pogodb (ibid.). Praktično vsi zaposleni so tako pokriti z do tremi kolektivnimi pogodbami (Buchen 2005: 10).

Odnosi med socialnimi partnerji v Sloveniji so torej korporativistične narave, kar poleg ureditve socialnega dialoga potrjuje tudi sestava enega dela parlamenta - Državnega sveta, kjer so prisotni tudi predstavniki različnih interesnih skupin. Na drugi strani v Estoniji ne delodajalci niti delojemalci niso formalno organizirani, skoraj vse plače pa podjetja določajo sama. Tripartitni dogovori obstajajo, a v največji meri določajo le minimalno plačo in delovne pogoje. Bipartitni dogovori pokrivajo le 28 odstotkov zaposlenih (Buchen 2005: 11).

5. Zaključek

5.1 *Hipoteze in raziskovalna vprašanja*

Prvo raziskovalno vprašanje tega diplomskega dela je, kako je na začetne razmere ob nastopu samostojnosti vplival razvoj v socialističnih multinacionalnih državah in kakšne so te razmere bile? Okoliščine socialističnega razvoja Slovenije in Estonije so si v nekaterih pogledih zelo podobne. Obe državi sta bili eni najmanjših, a hkrati najbolj razvitih delov večnacionalnih socialističnih držav. Skupna jima je tudi zgodovinska navezanost na Zahodno Evropo, saj je Slovenija več stoletij preživela v habsburškem imperiju, Estonija pa je bila v srednjem veku dolgo časa del danskega in kasneje švedskega imperija, med obema vojnoma pa je razvijala kapitalistično gospodarstvo z veliko gospodarskega sodelovanja z državami Zahodne Evrope. Obe državi stav obdobju socializma razvijali industrije, ki niso bile prilagojene njihovim potrebam ali tržnim zakonitostim, temveč potrebam planskega gospodarstva, ki je bilo veliko večje od njih.

Morda ključna razlika pri tej primerjavi je stopnja avtonomnosti v okvirju večnacionalnih držav. SFRJ se je od ustave leta 1974 močno približala konfederaciji, kar je dajalo Sloveniji več pristojnosti nad lastnim razvojem kot Estoniji v Sovjetski zvezi. Na drugi strani so se v Sovjetski zvezi pristojnosti republik povečevale šele v zadnjih letih obstoja in so neposredno vodile v zlom države, pred tem pa je bilo politično vodstvo v Estoniji pod tesnim nadzorom Moskve (Panagiotou 2001: 268). Institucionalna organiziranost države in relativna teža republik v Jugoslaviji glede na Sovjetsko zvezo kažeta na potrditev hipoteze, da je bila avtonomnost estonskega političnega in ekonomskega sistema znotraj Sovjetske zveze manjša kot je to veljalo za Slovenijo v Jugoslaviji. Te okoliščine so vodile tudi v drugačen način zamenjave

elit – projekt slovenskega prehoda je bil skupen projekt nekdanje partijske elite in novonastale opozicije, v Estoniji pa je bil prehod v kapitalizem neizogibno povezan z uporom proti nekdanji vladajoči eliti, ker je bila ta očitno vsiljena od centralne oblasti v Moskvi.

Čeprav je šlo le za delno avtonomnost, je bil slovenski politični razvoj v tem obdobju bolj raznolik. Tako je prišlo konec šestdesetih do krepitev liberalnejše struje v komunistični partiji, ki je zagovarjala bolj tržne pristope v gospodarstvu in približevanje Zahodu, vendar pa je kmalu izgubila svoj vpliv. Kljub temu je bil politični boj med zagovorniki bolj ali manj tržnih rešitev vseskozi prisoten, resda podrejen oziroma skrit v političnem boju republik za vpliv na ravni federacije.

Slovenija je torej dočakala samostojnost s političnim sistemom, pri ustvarjanju katerega je njena politična elita dejavno sodelovala v veliko večji meri, kot estonska pri svojem.

Državi sta se soočali tudi z različnima stopnjama razvitosti obstoječih gospodarskih kapacitet, kar je očitno že iz statistik BDP-ja – v Estoniji je leta 1992 znašal 707 USD, v Sloveniji pa 6331 USD. Obe državi sta se soočili s tranzicijskim šokom, a je bil ta veliko večji v Estoniji kot Sloveniji. Poglavitni razlog za to je bila velika navezanost države na vzhod, torej na sovjetsko gospodarstvo, ki se je takrat soočalo s še večjo gospodarsko in politično nestabilnostjo. Leta 1991 se je Estonija soočila z veliko gospodarsko krizo, ki jo je povzročila liberalizacija cen surovin v Rusiji, kar je pomenilo, da jih je v Estonijo izvažala po svetovnih cenah. To je povzročilo vsesplošno ekonomsko, predvsem pa energetske krizo v zimskih mesecih. Pomanjkanje surovin in polizdelkov je ohromilo estonsko proizvodnjo, kar se je leta 1992 še poslabšalo z uvedbo samostojne estonske valute, saj je ruska centralna banka ustavila denarni promet z Estonijo¹⁸. Uvedba nove valute je bila nujna za zmanjšanje vpliva nestabilnega področja rublja, saj je to povzročalo veliko inflacijo – ta je na letni ravni marca 1992 znašala 1169 odstotkov (Sepp 1995: 36). Šok je poglobljala tudi neprilagojenost estonske industrije na potrebe majhnega, na zahod usmerjenega izvoznega gospodarstva.

¹⁸ Situacija se je do neke mere razrešila z meddržavnim sporazumom o prosti trgovini med država septembra 1992 (Sepp 1995: 36). Zaradi političnih napetosti med državama je bilo njegovo izvajanje odloženo.

Tretje raziskovalno vprašanje je, točno katera so področja, na katerih je Estonija tranzicijske reforme izpeljala hitro, Slovenija pa na gradualističen način? Področja, ki jih velja izpostaviti kot najbolj kontrastna, so davki in fiskalna politika, monetarna politika in privatizacija. Estonija je bila z uvedbo enotne davčne stopnje za davek na osebni dohodek leta 1994 in ukinitvijo davka na nerazdeljen dobiček podjetij leta 2000 zelo napredna, saj je to storila kot prva od postsocialističnih držav. Njihov davčni sistem se odlikuje predvsem po preprostosti. Na drugi strani je slovenski davčni sistem bolj zapleten s šestimi dohodninskimi razredi in precej progresivno lestvico. Pri fiskalni politiki velja omeniti veliko manjše prihodke in izdatke v Estoniji kot v Sloveniji, kar priča o tem, da je bila mreža socialne varnosti v Sloveniji bolj razvita kot v Estoniji. Glede na podatke o razslojenosti, omenjene v poglavju 3.7, je bila ta mreža tudi veliko bolj učinkovita kot v Estoniji.

Monetarno in tečajno politiko v Estoniji je določila odločitev iz leta 1992, ko je država uvedlo svojo valuto z režimom valutnega odbora z vezavo na nemško marko. S tem se je država odpovedala nekaterim orodjem monetarne politike, kot so uravnavanje količine denarja v obtoku in vloga posilodajalca v skrajni sili. Na drugi strani je Slovenija do vstopa v sistem menjalnih tečajev ERM II leta 2004 uporabljala režim uravnavanega fleksibilnega deviznega tečaja, s katerim si je Slovenija pomagala ureničevati cilje ekonomske politike, kot so zmanjšanje inflacije, spodbujanje restrukturiranja gospodarstva in stimuliranje izvoza.

Tudi pristopi k privatizaciji so se med državama precej razlikovali. Estonija je že zgodaj v procesu opustila favoriziranje zaposlenih pri lastninjenju in večino privatizacije opravila preko neposrednih prodaj, pogosto tujim podjetjem. Vloga certifikatov je bila zanemarljiva. Privatizacija velikih in srednjih podjetij se je sicer pričela relativno pozno, a je bila izpeljana hitro – do leta 1997 je bilo privatizirano že več kot 93 odstotkov podjetij, od tega 70 odstotkov tujcem. V slovenski privatizaciji so največjo vlogo imeli privatizacije notranjim lastnikom, saj se je za tako metodo odločilo več kot devetdeset odstotkov delavskih svetov podjetij, ki so o tem odločali. Privatizacija velikih in nedonosnih podjetij je bila opravljena šele po končanem prestrukturiranju. Velika je ostala tudi vloga države, saj je ta pred paradržavnih skladov Kapitalske družbe in Slovenske odškodninske družba z lastniškimi deleži -

tako je leta 2004 znašal povprečen delež države v 28 podjetjih, ki kotirajo na ljubljanski borzi, 24 odstotkov.

Zaradi načina privatizacije in tudi drugih dejavnikov je precejšnja razlika nastala tudi pri velikosti tujih neposrednih investicij v državi. TNI so imele pomembno vlogo v razvoju samostojne Estonije. Ob nastopu samostojnosti je bilo estonsko gospodarstvo popolnoma neprimerno za novo gospodarsko in politično okolje, ki Estonije ni več ščitilo pred zunanjimi vplivi. Estonija se je zavedala, da lahko začenja dohitevati zahodni razviti svet le s pospešenim spodbujanjem podjetništva, ki se je moralo zaradi pomanjkanja razvitejše domače industrije močno nasloniti na tuje neposredne investicije. Vlada je kot osredenj temelj tujemu kapitalu prijazne politike postavila transparenten, pošten in odprt pravni režim. Liberalizacija tujih investicij je poleg prestrukturiranja in privatizacije postala temelj estonske ekonomske politike.

Na drugi strani je v Sloveniji moč porast TNI opaziti šele v zadnjih letih. Estonija se je aktivno trudila vzpostaviti tujim vlagateljem prijazno institucionalno in gospodarsko okolje, Sloveniji pa se jih sicer ni branila, vendar pa ji to ni bila prednostna naloga. Osnovna razlika glede na estonske razmere se zdi ta – zaradi razvitejšega gospodarstva Slovenija ni bila v taki meri odvisna od tujega kapitala za modernizacijo in prestrukturiranje. Drugačne okoliščine v Sloveniji so določale drugačne politične omejitve. Tako je na primer pri privatizaciji oziroma odprodajah lastniških deležev v podjetjih slovenska vlada imela večji maneverski prostor za bolj selektivno odločanje, kdaj privatizirati. Slovenska vlada se je v več primerih soočala z dilemo, ali je bolje sanirati obstoječa podjetja in jih odprodati šele kasneje. Estonski vladi je bilo precej lažje izpeljati hitro prestrukturiranje in odpreti vrata tujim vlagateljem, saj ni bilo toliko domačih podjetij, ki bi bili vredni reševanja, kot je bilo to v Sloveniji.

Velike razlike so opazne tudi pri socialni politiki. Slovenija je izbrala previdno, intervenistično politiko na delovnem področju, z več pomoči podjetjem za preprečevanje odpuščanj, velikodušno podporo za nezaposlene in upokoјence, rigidnim sistemom določanja plač in prevladujočim deležem notranjih privatizacij. Nasprotno je bilo v Estoniji zelo malo ovir za odpuščanje, ni bilo učinkovite minimalne plače, podpore za nezaposlene majhna, pri privatizaciji pa so prevladovali zunanji prevzemi, ki so krepili razvoj korporativnega upravljanja in s tem pospeševali

odpuščanje. Temu primerno se razlikujejo tudi kazalci socialne neenakosti, ki so v Estoniji precej večji in precej presegajo evropsko povprečje. Estonija se lahko ob primerjavi s Slovenijo pohvali z visoko stopnjo mobilnosti delavcev in z manjšo verjetnostjo spremembe statusa iz nezaposlenosti v neaktivnost.

Zadnje raziskovalno vprašanje se ukvarja z razlogi za izbiro tranzicijskih politik v obeh državah. Kot pravi Šušteršič (2004: 401), je bil gradualizem za Slovenijo naravna izbira, kar pojasnjuje predvsem s političnimi vidiki. Pri prehodu v liberalni kapitalizem je šlo za endogen proces. Komunistična elita je bila namreč v veliki meri pripravljena na prihajajoče spremembe, zato so se na to prilagodili z zavzemanjem za bolj tržne reforme, pluralnejšo civilno družbo in kmalu tudi samostojnost. Pri odločitvah o tranzicijskem prehodu, ki je bilo v zadnjih letih obstoja Jugoslavije pravzaprav vprašanje samostojnosti, je bilo zato potrebno iskati čim bolj širok konsenz, saj ne nove demokratične sile niti stara komunistična elita ne bi zmogle same opraviti prehoda v samostojnost. Drug pomemben dejavnik za gradualizem je bila relativna razvrtost slovenskega gospodarstva. Kot pravi Mrak (2004: xxii), je bilo potrebno v analizo stroškov in koristi vključiti tudi spoznanja, da je potrebno nekatere dosežke prejšnjega obdobja ohraniti. Tretji dejavnik za gradualizem je ravno tako povezan z dediščino prejšnjega sistema in odgovorom na prvo raziskovalno vprašanje – v Sloveniji so bile bolj kot v Estoniji ob samostojnosti razvite interesne skupine, ki so lahko vplivale na potek tranzicije.

Na drugi strani se za razlago naglih estonskih reform običajno uporabljajo štirje razlogi (Postma in Hermes 2002: 8). Na prvem mestu je zgodovinska izkušnja Estonije, ki je bila med obema vojnama neodvisna država z delujočim kapitalističnim gospodarstvom. Drugi razlog je povezan z relativno nekapitalno intenzivnostjo estonskega gospodarstva, kar je zaradi pomanjkanja nasprotnih interesov olajšalo uvedbo tržnih reform. Nadalje so bili estonski voditelji zelo dovzetni za nasvete zahodnih institucij, kot so Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka. Zadnji argument je močen interes Estonije za čimprejšnjo vključitev v mednarodne organizacije, kot so NATO in Evropska Unija. Zadnji argument je edini, ki velja tako za Estonijo kot Slovenijo.

5.2 *Primerjava teoretičnih modelov in resničnosti*

Teoretični model, ki so ga predstavili avtorji poročila Svetovne banke in ki je opisan na začetku dela, lahko kljub abstraktnosti ponuja temelje za primerjavo političnih proces ob tranziciji v primerjanih državah. Model predvideva tri družbene skupine – oligarhe in insiderje, ki imajo na začetku tranzicije de facto nadzor nad državnim premoženjem, zaposlene v državnih podjetjih, ki nimajo možnosti ali interesa za samostojen vstop na trg in nove akterje, ki predstavljajo potencial za ustvarjanje gospodarstva v pogojih liberalnega kapitalizma. Pri analizi Estonije bi lahko lažje potrdili relevantnost modela. Skupina oligarhov in insiderjev je bila zaradi centraliziranosti države in prisotnosti ruske elite po samostojnosti precej nevplivna, zato nikoli ni imela priložnosti upočasnjavati reform. Državna podjetja so se takoj po samostojnosti soočila z veliko krizo, intervencija države pa ni bila na voljo. Estonija je brez oklevanja stopila na pot prestrukturiranja izključno glede na tržne kriterije, zato nasprotniki reform v državnih podjetjih prav tako niso mogli vplivati na tempo reform. Reforme so bile uresničene v celoti, kar bi po tem modelu pomenilo, da so oblasti imele dovolj podpore med prebivalstvom in predvsem v skupini novih akterjev za njihovo uresničitev. Zelo podobne zaključke lahko po mojem mnenju oblikujemo tudi v slovenskem primeru, saj kljub gradualistični tranziciji ne bi mogli trditi, da tranzicijske reforme niso bile izpeljane. Poglavitna razlika glede na Estonijo je ta, da je pri tranzicijskih reformah sodelovala tudi skupina, ki bi jih lahko rekli oligarhi in insiderji, ki pa ni ustavila tranzicijskih reform, ampak jih le usmerjala. Podobno vlogo je odigrala tudi skupina zaposlenih v državnih podjetjih.

Drugi teoretični model z začetka tega dela je normativna teorija politične ekonomije reform, ki izpostavlja različne vrste omejitev, ki določajo zmožnost politikov, da vpeljejo reforme. V Estoniji je bilo teh omejitev zelo malo, saj ob nastopu samostojnosti ni imela avtonomne gospodarske in politične elite ter razvitega sindikalnega gibanja, prav tako so bile zelo omejene zmožnosti države za ublažitev strukturnih šokov, ki jih je prinesla liberalizacija. V Sloveniji je bil položaj obraten v vseh naštetih pogledih, torej so bile politične omejitve za hitre tranzicijske reforme veliko večje. Mogoče je reči, da so slovenske oblasti izkoristile tri od štirih strategij, ki jih Roland (2002: 32-33) našteva kot načine za ublažitev ex-ante političnih omejitev – vključitev transfernih paketov za poražence od reform, gradualistično uresničevanje reform in vpeljava institucij, zadolženih za kompenzacijske transferje.

V Sloveniji torej naglih tranzicijskih reform ni bilo mogoče izvesti zaradi obstoječih političnih omejitev, kar pa ni bil dejavnik, ki bi imel izključno negativne vplive. Šlo je namreč za neizogibno posledico relativno uspešnega razvoja v obdobju socializma, kar je bila hkrati največja prednost Slovenije v obdobju začetka samostojnosti.

5.3 *Posledice tranzicijskih izbir*

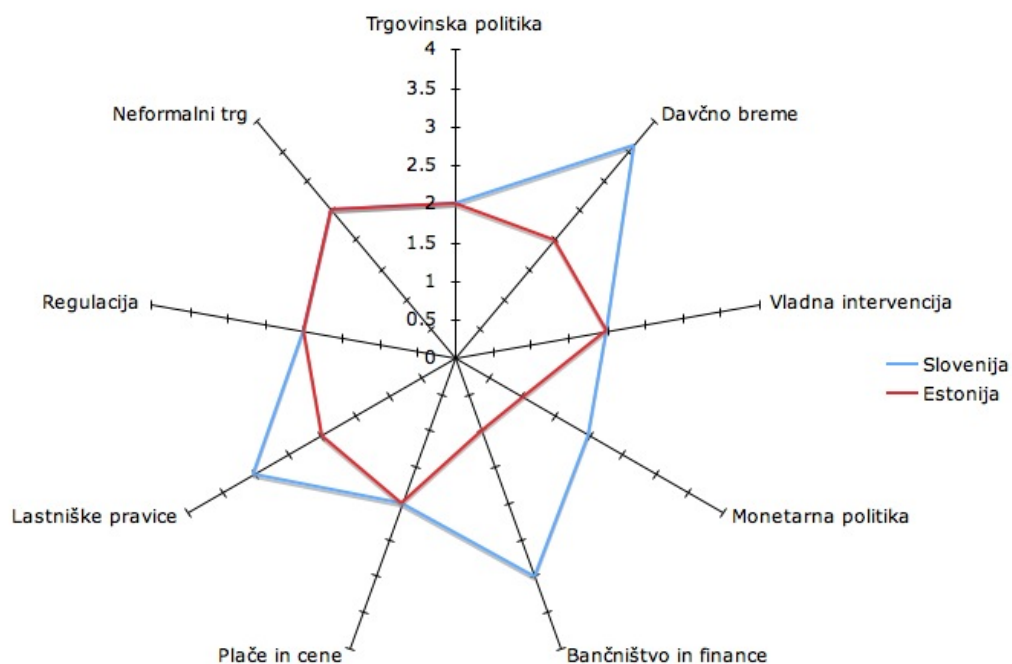
Slovenija je zaradi gradualistične tranzicije v devetdesetih uspela ohraniti makroekonomsko, gospodarsko in socialno stabilnost, vendar pa je podedovala tudi nekaj negativnih dejavnikov. Pri tem je najpomembneje omeniti počasno prestrukturiranje gospodarstva, ki so ga šttili tečajna politika in pomanjkanje tuje konkurence, kar vpliva na konkurenčnost slovenskega gospodarstva. Tako je študija Murna in Kmeta iz leta 2003 (citirano po Šušteršič 2004: 406) pokazala, da je v nasprotju z drugimi tranzicijskimi državami, tržni delež slovenskih podjetij v državah Evropske Unije v obdobju 1995-2000 stagniral. Prav tako se Slovenija ni dobro odrezala pri razvijanju konkurenčnega okolja v finančnem sektorju in pri zagotavljanju učinkovitosti v javnem sektorju (Šušteršič 2004: 408).

Estonija je v zadnjem desetletju in pol naredila veliko napredka in postala ena od najbolj hvaljenih post-tranzicijskih držav. Njeno gospodarstvo je postalo moderno, odprto in hitro rastoče. Med negativne posledice nedavnega razvoja lahko prištejemo predvsem veliko razslojenost družbe, ki lahko po mnenju estonskih kritikov tranzicijskega razvoja slabo vpliva na socialno kohezijo države. Med tranzicijske poražence lahko uvrstimo upokoјence, delavce v velikih industrijskih in kmetijskih obratih in skupino, ki je specifična za pribaltske države: rusko govorečo manjšino (Viies 2003: 77).

Fundacija Heritage¹⁹ oblikuje vsakoletne ocene ekonomske svobode v državah. Rezultati iz tabele jasno nakazujejo, da je stopnja gospodarske svobode v Estoniji občutno večja kot v Sloveniji – višja ocena pomeni manjšo stopnjo svobode.

¹⁹ Fundacija Heritage je konzervativna ameriška ustanova. Ekonomsko svobodo definirajo kot odsotnost vladne prisile ali vladnih omejitev glede produkcije, distribucije ali potrošnje dobrin ali storitev, ki niso nujne za ohranjanje splošne svobode.

Slika 3: Ocena gospodarske svobode

vir: <http://www.heritage.org>

Podobne zaključke ponuja raziskava World Competitiveness Yearbook, ki jo izdeluje švicarski inštitut International Management Development, ocenjuje pa sposobnost držav, da ustvarjajo in vzdržujejo gospodarsko okolje, ki spodbuja konkurenčnost podjetij. Leta 2003 je bila Slovenija po indikaturju vladne učinkovitosti na zadnjem mestu med državami z manj kot 20 milijoni prebivalcev (Ovin in Kramberger 2004: 215) – leta 2005 je bila Estonija skupno na 11. mestu med 61 državami. Na skupni lestvici za to leto je Slovenija 45., Estonija pa 20. (International Management Development 2006).

Sodba o pravilnosti izbranih politik v primerjanih državah je v veliki meri odvisna od političnega gledišča. To misel podpira tudi teorija o različicah kapitalizma, ki Slovenijo opredeljuje kot pretežno koordinirano-tržno, Estonijo pa kot liberalno-tržno gospodarstvo, med različnima tipoma gospodarstev pa ni vrednostne hierarhije. Kljub temu je gotovo, da so pred Slovenijo neopravljene naloge iz preteklosti in da se mora z njimi soočiti, če ne želi ogroziti nadaljnjega nemotenega razvoja.

6. Seznam virov

1. Berger, Peter L. (1994) Observations on the Transition in East-Central Europe. V Janos Matyas Kovacs (ur.) *Transition to Capitalism? The Communist Legacy in Eastern Europe*. New Jersey: Transaction Publishers
2. Bole, Velimir (2004) Exchange Rate Policy and Management of Capital Flows. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
3. Borak, Neven (2002). *Ekonomski viri delovanja in razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče
4. Bratina, Borut, Jože P. Damijan, Aleksandra Gregorič in Katarina Zajc (2005). *Poročilo o upravljanju javnih delniških družb 2005*. Ljubljanska Borza, Združenje članov nadzornih svetov, Združenje managerjev Slovenije.
<http://www.ljse.si/cgi-bin/jve.cgi?att=2731&sid=&sid=> (10. 3. 2006)
5. Brown, Annette N. (1999) Chapter 1 - Introduction. V *When Is Transition Over*. Western Michigan University.
<http://www.upjohninst.org/publications/ch1/brownoch1.pdf> (29. 6. 2006)
6. Brown, William S. (1993). Economic Transition in Estonia. *Journal of Economic Issues*. Letnik 27, št. 2, st. 493 – 504.
<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=577657&sid=4&Fmt=3&clientId=65784&RQT=309&VName=PQD> (10. 5. 2005)
7. Buchen, Clemens (2005) *East European Antipodes: Varieties of Capitalism in Estonia and Slovenia*. Razprava na konferenci Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries. Univerza v Paisleyu, 23. – 24. 9. 2005
8. Compiler Trade Portal (2003) *Estonian Pension Reform One Of The Most successful in Europe - Expert*. 3. 11.
<http://www.compiler.fi/tradestation/baltics/estonia/estonia-archive/ee-archive2003/ee.week45.html> (4. 11. 2005)
9. Cvikl, Milan M. in Mitja Gaspari (2004) Fiscal Policy and Public Finance Reforms. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank

10. Čeh, Silva (2006) *Kdor je v stiski, prodaja banke in zavarovalnice tujcem*. Delo, 3. 7. 2006
11. Delo (11. 5. 2006) *Vlada za privatizacijo NKBM in Telekom*
12. Domadenik, Polona in Janez Prašnikar (2004). Enterprise Restructuring in the First Decade of Independence. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
13. Drnovšek, Janez (2004). The Political Reasons for the Dissolution of SFR Yugoslavia. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
14. Ellman, Michael (1997) The Political Economy of Transition. V *Oxford Review of Economic Policy*, Let. 13, Št. 2, Summer 1997, str. 23-32
15. Encyclopedia Estonica. *Soviet era the and restoration of independence*.
http://www.estonica.org/eng/lugu.html?menyy_id=99&kateg=43&alam=61&leht=12
16. Estonian Institute (2002) *Privatisation in Estonia*.
http://www.einst.ee/factsheets/factsheets_uus_kuju/privatisation_in_estonia.htm (10. 2. 2006)
17. European Industrial Relations Observatory (2002) *New labour relations law passed*. <http://www.eiro.eurofound.ie/2002/06/inbrief/si0206101n.html> (10. 5. 2006)
18. Eurostat (2005a) *In most EU Member States, central government debt is more than 80% of total government debt*, 21. 1. 2005.
http://epp.eurostat.cec.eu.int/pls/portal/docs/PAGE/PGP_PRD_CAT_PREREL/PGE_CAT_PREREL_YEAR_2005/PGE_CAT_PREREL_YEAR_2005_MONTH_01/2-21012005-EN-AP.PDF (10. 5. 2006)
19. Eurostat (2005b) *EU25 overall tax burden at 40,3% of GDP in 2003*, 21. 10. 2005
http://europa.eu.int/comm/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/press_release_en.pdf (10. 5. 2006)
20. Filej, Aljoša (2004) *Vodoravne in navpične TNI: Primer slovenskih vhodnih TNI*. Diplomsko Delo EF

21. Forbes, (2006) *Estonia to miss government's euro-zone target, prime minister says*. 13. 4.
<http://www.forbes.com/work/feeds/afx/2006/04/13/afx2668925.html> (25. 5. 2006)
22. Funke, Michael (2001) *Determining the Taxation and Investment Impacts of Estonia's 2000 Income Tax Reform*. Bank Of Finland, Institute for Economies in Transition. <http://gulliver.econ.uni-hamburg.de/IWWT/homepage/qmwps/qm402.pdf> (20. 2. 2006)
23. Gligorov, Vladimir (2004). Socialism and the Disintegration of SFR Yugoslavia. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
24. Gregorič, Aleksandra, Janez Prašnikar in Ivan Ribnikar (2001) *Corporate governance in transitional economies: The case of Slovenia*. University of Ljubljana
25. Hardnen, Toby (2005) Pioneer of the 'flat tax' taught the East to thrive. Telegraph, 9. 5. 2005
<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2005/09/04/nflat104.xml&sSheet=/news/2005/09/04/ixhome.html> (20. 6. 2005).
26. International Labour Organisation. *International Labour Office database on labour statistics*. <http://laborsta.ilo.org/> (31. 10. 2005)
27. International Management Development (2006) *The World Competitiveness Scoreboard 2006*.
<http://www.imd.ch/documents/wcc/content/overallgraph.pdf> (20. 5. 2006)
28. Invest in Estonia. Taxes. Enterprise Estonia.
<http://www.investinestonia.com/index.php?option=displaypage&Itemid=73&op=page&SubMenu=> (10. 3. 2006)
29. Jazbec, Boštjan (2002) *Balassa-Samuelsson Effect in Transition Economies: The Case of Slovenia*. William Davidson Institute: Michigan
<http://www.bus.umich.edu/KresgeLibrary/Collections/Workingpapers/wdi/wp507.pdf> (19. 4. 2006)

30. Kolodko, Grzegorz W. (1997) *Ten years of Postsocialist Transition: the Lessons for Policy reforms*. The World Bank Development Economics Research Group
31. Kraft, Evan, Milan Vodpivec in Milan Cviki (1994). On Its Own: The Economy of Independent Slovenia. V Jill Benderly in Evan Kraft (ur.) *Independent Slovenia*. London: Macmillan
32. Kuzmanić, Tonči (1994) Strikes, Trade Unions and Slovene Independence. V Jill Benderly in Evan Kraft (ur.). *Independent Slovenia*. London: Macmillan
33. Lavigne, Marie (1999). *The Economics of Transition*. London: Macmillan Press
34. Liuhto, Kari (1996). Entrepreneurial Transition in Post-Soviet Republics: The Estonian Path. *Europe-Asia Studies*, letnik 48, št. 1, 121-140.
35. Luxembourg Income Study (a). *Income Inequality Measures*. <http://www.lisproject.org/keyfigures/ineqtable.htm> (29. 10. 2005)
36. Luxembourg Income Study (b). *Relative Poverty Rates for the Total Population, Children and the Elderly*. <http://www.lisproject.org/keyfigures/povertytable.htm> (29. 10. 2005)
37. Majcen, Boris in Bartłomiej Kaminski (2004). Trade Policy in the Transition Process. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
38. Maly, Miroslav, Jaroslav Jakubes, Jirina Jilkova, Eva Šnajdrova (2002) *Country Profile - Slovenia*. Poročilo za konferenco CG11, Zagreb, 28. in 29. maj 2002. Praga: Enviro
39. Marangos, John (2003) Was Shock Therapy Really a Shock. V *Journal of Economic Issues*. December 2003, št. 37., str. 943
40. Martinuzzi, Alenka (2004) *Zakon o dohodnini iz leta 2004*. Diplomsko delo FDV
41. Masso, Jaan, Raul Eamets in Kaia Philips (2004) *Where Have All The Jobs Gone? Gross Job Flows in Estonia*. University of Tartu: Tartu

42. Mencinger, Jože (2004). Transition to a National and a Market Economy: A Gradualist Approach. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
43. Ministry of Finance. *Estonian Taxes and Tax Structure*. Tax Policy Department. <http://www.fin.ee/doc.php?12176> (24. 10. 2005)
44. Mrak, Mojmir (2004) Overview: Slovenia's Threhold Transition. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
45. Mygind, Niels (2000) *Privatisation, Governance And Restructuring Of Enterprises In The Baltics*. Centre for Co-operation With Non-Members, OECD. CCNM/BALT (2000)
46. Natali, David (2004) *The Reformed Pension System*. Raziskovalni projekt 'La Méthode ouverte de coordination en matière des pensions et de l'intégration Européenne.' <http://www.ose.be/files/mocpension/EstoniaOMC.pdf> (4. 11. 2005)
47. Nešović, Branimir in Janko Prunk (1993). *20. Stoletje*. Ljubljana: DZS
48. OECD (2002) *Foreign Direct Investment in Slovenia: Trends and Prospects*. <http://www.oecd.org/dataoecd/28/14/1831975.pdf>
49. Oesterreichische Nationalbank (1997) *Focus on Transition*. http://www.oenb.at/de/img/ftr_19971_tcm14-6072.pdf
50. Ovin, Rasto in Boštjan Kramberger (2004) Building an Institutional Framework for a Full-Fledged Market Economy. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
51. Panagiotou, R. A. (2001). *Estonia's success: prescription or legacy?* Communist and Post-Communist Studies, št. 34, 261-277.
52. Pečanić, Milko (2005) *Neokorporativizem na Slovenskem v luči evropskih integracij*. Diplomsko delo FDV
53. Pezdir, Rado (2004) *Thirteen Years After – Gradualism turning bad*. Razprava na konferenci CRCE Inhibited transition – Reasons and Remedies. Bled, 25. – 28. 9. 2004. <http://www.crce.org.uk/PezdirPaper.htm> (11. 6. 2005).

54. Phillips, Paul in Bogomil Ferfila (2000) Monetary and Exchange Rate Policy during Slovenia's Transition. *Naše gospodarstvo*, let. 47, št. 3-4, str. 205 - 222
55. Postma, Theo in Niels Hermes (2002) *Institutions, Corporate Governance and Corporate Governance Institutions: The Case of Estonia*. Faculty of Management & Organization, University of Groningen.
http://www.bdk.rug.nl/medewerkers/C.L.M.Hermes/workingpapers/corporate_governance_Estonia.pdf (20. 4. 2006)
56. Prinčič, Jože (1997). Slovenski razvojni načrti v drugi Jugoslaviji – od jugoslovanskega k slovenskemu gospodarstvu. V (ur.) Neven Borak, Žarko Lazarević in Jože Prinčič. *Od kapitalizma do kapitalizma*. Ljubljana: Cankarjeva založba
57. Prunk, Janko. *Pot do samostojnosti*. Urad vlade za informiranje.
<http://www.uvi.si/10let/pot> (12. 5. 2005)
58. Pust, Tine (2003) *Primerjava prestrukturiranja bančnih sistemov tranzicijskih držav in njihovo približevanje primerljivim članicam Evropske Unije*. Diplomsko delo EF: Ljubljana
59. Rant, Andrej (2004) Establishing Monetary Sovereignty. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
60. Ratso, Signe (2005) *Miracle of Estonia: Entrepreneurship and Competitiveness Policy in Estonia*. Prispevek za konferenco 'After fifteen years of market reforms in transition economies: new challenges and perspectives for the industrial sector'. Ženeva, 24. In 25. 5. 2005
61. Ravbar, Vojka (1998) *International Economic relations of Slovenia*.
<http://www.nato.int/docu/colloq/1998/28-ravbar.pdf>
62. Repe, Božo (1996). *Naša doba*. Ljubljana: DZS
63. Ribnikar, Ivan (1997) Restrukturiranje finančnega sektorja V: Neven Borak in Rasto Ovin (ur.) *Prehod in prestrukturiranje slovenskega gospodarstva*. Zveza ekonomistov Slovenije: Ljubljana
64. Roland, Gerard (2002) The Political Economy of Transition. *The Journal of Economic Perspectives*, let. 16, št. 1, str. 29-50.

65. Rostowski, Jacek (1998) *Macroeconomic Instability in Post-Communist Countries*. Oxford: Clarendon Press
66. Sepp, Urmas (1995). Estonia's Transition to a Market Economy. *Review of Economies in Transition*, 7. 9. 1995, št. 5. Bank of Finland
67. Shen, Raphael (1994). *Restructuring the Baltic Economies: Disengaging Fifty Years of Integration With the USSR*. Westport: Praeger
68. Silva-Jauregui, Carlos (2004) Macroeconomic Stabilization and Sustainable Growth. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
69. Simoneti, Marko in Aleksandra Gregorič (2004). Managerial Ownership And Corporate Performance in Slovenian Post-Performance Period. *The European Journal of Comparative Economics*, Vol. 1, n. 2, 217-241
<http://eaces.liuc.it/18242979200402/182429792004010204.pdf> (20. 3. 2006)
70. Simoneti, Marko, Jože P. Damijan, Matija Rojec in Boris Majcen (2002). *Efficiency of Mass Privatization and Government led Restructuring: Owner vs. Seller Effects on Performance of Companies in Slovenia*. Global Development Network
<http://www.gdnet.org/cf/search/display.cfm?search=GDNDOCS&act=DOC&docnum=DOC12484> (3. 4. 2006)
71. Simoneti, Marko, Marko Rojec in Aleksandra Gregorič (2004). Privatization, Restructuring and Corporate Governance of the Enterprise Sector. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
72. Sörg, Mart (2003) *Reformation of the Estonian Banking System*. Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald. www.rsf.uni-greifswald.de/bwl/pdf/2003/02_2003.pdf (15. 10. 2005)
73. Stanovnik, Tine (2004) Social Sector Developments. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
74. Statistical Office of Estonia. *Statistics Estonia*. www.stat.ee (10. 5. 2006)

75. Statistical Office of the Republic of Slovenia (2003) *Republic of Slovenia Statistical Yearbook 2003*. Ljubljana: Statistični urad
76. Stiglitz, Joseph E. (1999) *Whither reform? Ten Years of the Transition*. Razprava na konferenci Annual Bank Conference on Development Economics. Washington, 28. – 30. 4. 1999.
77. Svejnar, Jan (2002) Transition Economies: Performance and Challenges. V *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 16, št. 1, str. 3-28.
78. Štiblar, Franjo (1996) Sanacija slovenskih bank: Zakaj zamuja njen začetek in kako naprej. *Gospodarska gibanja*, December 1996, št. 278, str. 25-48
79. Štiblar, Franjo in Marko Voljč (2004) The Banking Sector. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
80. Šušteršič, Janez (2004) Political Economy of Slovenia's Transition. V Mrak, Mojmir in dr. (ur.). *Slovenia: From Yugoslavia to the European Union*. Washington: The World Bank
81. The World Bank (2002) *Transition: The First Ten Years*. Washington: The World Bank
82. The World Factbook: Estonia.
<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/en.html> (3. 4. 2005)
83. Tomšič, Matevž (2000) Politični prostor in politične elite v postsocialistični Sloveniji: Kontinuiteta ali diskontinuiteta. V: *Raziskovalno delo podiplomskih študentov v Sloveniji: Družboslovje in humanistika*. Str. 161-167. Ljubljana: Društvo mladih raziskovalcev Slovenije
84. Toš, Niko (ur.) (1997) *Vrednote v prehodu I. Slovensko javno mnenje 1968-1990*. Ljubljana: FDV
85. U.S. Department of State (1994) *Estonia: 1994 Country Report on Economic Policy and Trade Practices*. Bureau of Economic and Business Affairs.
http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/economics/trade_reports/1994/Estonia.html (4. 11. 2005)

86. U.S. Library of Congress. *Country Studies: Estonia*.
<http://countrystudies.us/estonia/> (3. 4. 2005)
87. U.S. Library of Congress. *Country Studies: Soviet Union: Economic Structure: Nature of the National Economy*. <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/sutoc.html> (8. 4. 2005)
88. Ustava socialistične federativne republike Jugoslavije (1974).
http://sl.wikisource.org/wiki/Ustava_Socialistične_federativne_republike_Jugoslavije_%281974%29 (23. 6. 2006)
89. Vahter, Priit (2004) *The effect of foreign direct investment on labour productivity: Evidence from Estonia and Slovenia*. University of Tartu: Tartu.
<http://infutik.mtk.ut.ee/www/kodu/RePEc/mtk/febpdf/febawb32.pdf> (5. 5. 2006)
90. Viies, Mare (2003) Economic Stratification in the Transition and in the Reforms. V: Rajasalu, Teet (ur.). *Understanding Estonian Reforms to Capitalist Market: an Economics Narrative*. Estonian Institute of Economics at Tallinn Technical University.
http://www.gdnet.org/pdf2/gdn_library/global_research_projects/understanding_reform/Estonia_first_draft.pdf (30. 4. 2006)
91. Vodopivec, Milan (2000) *Worker Reallocation During Estonia's Transition to Market: How Efficient and How Equitable?* The World Bank, Social Protection Discussion Paper Series
92. Žibert, Tina (2003) *Analiza dohodnine v Sloveniji*. Diplomsko delo EF